

3

**Urfa'nın
İşgali ve
Kurtuluşu**

**Occupation
and Liberation
of Urfa**

Mustafa Can

Urfa'nın İşgali ve Kurtuluşu

Mustafa Can*

Özet

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra İtilaf devletleri, Osmanlı topraklarında geniş çaplı işgallere başladılar. Urfa da ilk olarak 24 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edildi. İngilizler, asker kılığındaki Ermenileri beraberlerinde getirdiler; bölgedeki aşiretleri de kendi taraflarına çekmeye çalıştılar. 15 Eylül 1919'da imzalanan Suriye İtilafnamesi ile Urfa'daki İngiliz işgali, 30 Ekim 1919'da yerini Fransız işgaline bıraktı. Şehirdeki Fransız işgali İngiliz işgaline göre daha şiddetli oldu. Fransızlar; Urfa'ya girdikleri ilk günden itibaren keyfi bir tutumla mahalli hükümetin işlerine müdahale ettiler. Çeşitli yerlerden getirilen Ermeni gönüllüler, Ermeni mahallesine yerleştirildi ve Ermeni taşkınlıklarına göz yumuldu. Fransızlar da İngilizlerin yaptığı gibi siyasi faaliyetlerde bulunarak bölgedeki aşiretleri elde etmeye çalıştılar. İstanbul Hükümeti'nin işgaller karşısında sessiz kalması, Urfa'da yerel teşkilatlanmanın başlamasına neden oldu. Teşkilatlanmanın akabinde ise 8-9 Şubat 1920 gecesi, Yüzbaşı Ali Saib Bey öncülüğünde Fransız işgaline karşı silahlı direniş başladı. Yaşanan şiddetli çarpışmalar neticesinde şehirden ayrılmayı kabul eden Fransızlar, 11 Nisan 1920 tarihinde Urfa'yı boşalttılar. Şehirden ayrılıp Şebeke Mevkii'ne vardıklarında ise aşiret kuvvetleriyle aralarında büyük bir çatışma yaşandı. Bu çatışma neticesinde Fransızlar, Urfa işgalini büyük bir kayıpla sonlandırdılar. Bu çalışmada Mondros Mütarekesi'nden sonra Urfa'da yaşanan işgallerin yanı sıra şehrin direniş ve kurtuluş süreci ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler

Urfa, İşgal, Millî Mücadele, Kurtuluş

---

* Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mustafacan[at]gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6458-5007

Occupation and Liberation of Urfa

Abstract

After the Armistice of Mudros on 30 October 1918, the Entente Powers started large-scale occupations in the Ottoman lands. In this context, Urfa was first occupied by the British on 24 March 1919. The British brought Armenians disguised as soldiers with them and tried to attract the local tribes in the region to their side. With the Syrian Agreement of 15 September 1919, the British occupation of Urfa was replaced by the French occupation on 30 October 1919. The French occupation of the city was more violent than the British occupation. From the first day they entered Urfa, the French arbitrarily interfered in the affairs of the local government. Armenian volunteers brought from various places were placed in the Armenian neighborhood and Armenian excesses were tolerated. The silence of the Istanbul Government against the occupations led to the beginning of local organization in Urfa. Following the organization, armed resistance against the French occupation started on the night of 8-9 February 1920 under the leadership of Yüzbaşı Ali Saib Bey. The French, who agreed to leave the city as a result of the fierce battles, evacuated Urfa on 11 April 1920. When they left the city and arrived at Şebeke district, a major clash took place between them and the tribal forces. As a result of this clash, the French ended their occupation of Urfa with a great loss. In this study, the occupations in Urfa after the Armistice of Mudros as well as the resistance and liberation process of the city will be discussed.

Keywords

Urfa, Occupation, National Struggle, Liberation

1. Giriş

Millî mücadele sürecinde bağımsız bir mutasarrıflık olan Urfa vilayeti; Urfa merkez, Birecik, Suruç, Harran ve şu anda Türkiye sınırları dışında kalan Rakka'dan oluşmaktaydı. Batısını Ayıntap Mutasarrıflığı, kuzeyini Siverek Mutasarrıflığı, doğusunu Viranşehir kazası, güneyini de Fırat nehri çevreliyordu.¹

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru 29 Eylül 1918 tarihinde Şam, 26 Ekim 1918'de ise Halep şehri düşmüş, Osmanlı Devleti ile İtilaf devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştı. Mondros Mütarekenâmesi, 2 Kasım 1918 tarihinde Urfa Mutasarrıflığı'na tebliğ edildi. Halep'in düşüşü ve Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı haberleri, terhis ve firarlardan dolayı sayıca eksik bir jandarma taburundan başka askeri birliği bulunmayan Urfa'da, büyük bir endişeye sebep oldu.² İngiliz ordusu ile birlikte hareket eden Arap ve Ermeni çetelerinin yağma ve bozgunculuk için Urfa'ya saldıracağı düşüncesi de halkı umutsuzluğa sürüklemişti.³

2. İngilizlerin Urfa'yı İşgali

Musul'un işgal edilmesi üzerine 6. Ordu bölgesinde sınır ihlallerinin yaşanmaya başlanmıştı. Bu nedenle 6. Ordu kumandanı Ali İhsan Paşa bütün sorumluluk bölgesinin işgal edilebileceğini düşünüyordu. İngiliz ilerleyişinin önüne geçilemeyince yörede sivil bir direnişi teşvik amacıyla bazı girişimlerde bulundu.⁴ Ali İhsan Paşa'nın girişimlerinden rahatsız olan İngiltere, bölgede daha rahat hareket edebilmek amacıyla paşanın görevden alınmasını sağlayarak 6. Ordu'yu lağv ettirdi. 6. Ordu yerine kurulan 13. Kolordu ise Diyarbakır garnizonuna konuşlandırıldı, Urfa bölgesinde bulunan 2. ve 5. tümenler dağıtıldı. Böylece bölge daha da savunmasız hâle gelince İngiltere işgal planı çerçevesinde sırasıyla 15 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 27 Şubat 1919'da Birecik ve 16 Mart 1919'da Tel-Abyaz istasyonlarını işgal etti.⁵

İngilizler tarafından gerçekleştirilen işgal hareketleri devam ederken Birecik'in bir tabur askerle işgal edildiği, Urfa ve Adıyaman'ın da aynı şekilde işgal edilebileceği ve bu nedenle uyanık olunması gerektiği, Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu tarafından tüm birliklere duyuruldu. Çok geçmeden de 24 Mart 1919 tarihinde Urfa'daki 1. Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Hüseyin, 13. Kolordu Komutanlığı'na şehrin İngilizler tarafından işgal edildiğini bildirdi. İngilizler 24 Mart 1919 günü öğle vakti sekiz otomobil ve yanlarında

¹ Hasan Açıkanal, *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*, Ankara: Şurkav Yayınları, 2001, s. 19.

² Müslüm Akalın, *Urfa Kurtuluş Destanı: Millî Mücadelede Urfa Belgeler ve Anılar*, Ankara: Şurkav Yayınları 2008, s. 1; Müslüm Akalın, *Urfa'nın Kurtuluşu ile İlgili Belgeler*, Ankara: Şurkav Yayınları 1997, s. 3.

³ Ali Rıza, *Ahşada Yedigâr Urfa Mücadelesi*, Haz. Müslüm Akalın, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1995, s.5; Açıkanal, *Urfa Kurtuluş*, s. 20.

⁴ İsmail Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2003, s. 141.

⁵ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 44.

bulunan Ermeni askerleri ile Urfa'ya girerek şehri işgal ettiler. Binbaşı Hüseyin Bey, İngilizlerin bu haksız işgaline karşı bir mektup yazarak mütareke maddelerine göre Urfa'nın işgalini gerektiren bir neden olmadığını dile getirip işgali protesto etti.⁶

Hüseyin Bey, yanlarından Ermenilerin de bulunduğu ve sayıları tahminen 400 civarında olan İngiliz piyadesinin 24-25 Mart'ta Urfa'ya giriş yaptıklarını 13. Kolordu Komutanlığı'na bildirdi. Buna göre bir İngiliz yarbayı ve iki subay, mutasarrıfın yanına gidip bir müddet görüştüktan sonra askeri hastaneyi ve hastane civarındaki bazı binaları dolaşarak İsveçli Yakop'un evinde misafir oldular. Binbaşı Hüseyin Bey'in protesto mektubu İngiliz yarbaya misafir olduğu evin önünde verildi fakat yarbay, o anda işi olduğu gerekçesiyle cevabı sonra vereceğini belirtti.⁷ İngiliz yarbay hükümet binası çevresine askerleriyle saldırarak kendilerini karşılamayan Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'e de çıkmıştı. Nusret Bey ise buna karşılık "Haksız olarak memleketi işgal eden bir kuvveti karşılamak, bir Türk mutasarrıfına yakışmaz. Bir misafir olarak gelseydiniz sizi Birecik'te karşılardım" cevabını verdi.⁸

Şehri işgal eden İngilizler askerlerini yerleştirecek yer talebinde bulununca kendilerine Süvari Alayı Kışlası gösterildi. Burayı beğenmeyen İngiliz komutan Gureba Hastanesi'ndeki hastaları dışarı attırarak hastaneyi işgal etti ve kırk nüfuslu ailesi ile birlikte yaşayan Mahmut Nedim Bey'i de konağından zorla çıkartarak konağa kendisi yerleşti.⁹

İngilizler Urfa'yı işgal ettikleri gün 1. Süvari Alay Kumandanı Binbaşı Hüseyin Bey'le görüşerek süvari alayının Urfa'dan derhal çekilmesini istediler. Alay Komutanı, Urfa'dan çekilmek için kendisine herhangi bir emir verilmediğini ve bu nedenle çekilmeyeceğini söyledi. Bunun üzerine İngilizler, ertesi sabaha kadar Urfa'yı boşaltmadığı takdirde kötü sonuçları olacağını söyleyerek Hüseyin Bey'i tehdit ettiler. Hüseyin Bey daha fazla olaya sebebiyet vermemek adına, 25 Mart 1919 günü ordugâhta bir subay komutasında bir süvari takımı bırakarak bütün mevcuduyla Urfa'nın beş kilometre kuzeyindeki Karaköprü Köyü'ne çekildi.¹⁰ İngiliz kumandanı ertesi gün bu defa süvari alayının Karaköprü'de bulunmasını uygun görmediğini belirterek Urfa'da bırakılan takımla beraber Siverek'e çekilmesini istedi. Süvari alayının çekilmemesi için kolordudan emir verilmişse bunun da kendisine gönderilmesini istedi. Aksi bir durumda konunun İstanbul'a bildirilerek alay komutanının cezalandırılacağı tehdidinde bulundu. Bu durum karşısında işgalden 6 gün sonra 30 Mart 1919 tarihinde süvari alayı Karacurun'da

⁶ Ahmet Hulki Saral ve Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s. 211-212; Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 46.

⁷ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 47.

⁸ Ali Rıza, *Ahfada Yedigâr*, s. 8.

⁹ Müslüm Akalın, *Urfa Kurtuluş*, İstanbul: Şurkav Yayınları, 2008, s. 6.

¹⁰ Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 213; ATASE, *Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi*, cilt IV, Ankara, Genelkurmay Basımevi; 2009, s. 59.

(Hilvan) bir takım bırakarak Siverek'e çekildi. Türk kuvvetlerinin çekilmesiyle İngiliz kuvvetleri Urfa'da askeri idareyi tamamen ele aldılar. İşgalin gerçekleşmesiyle birlikte İngilizler şehirdeki haberleşmeyi kontrol altına alarak gizli şifrelerle yapılan haberleşmeyi yasakladılar.¹¹

Urfa'da İngiliz işgalinin tamamlanmasından kısa bir süre sonra Dâhiliye Nezareti'nin emri ile Mutasarrıf Nusret Bey "tehcir" ile ilgisi olduğu gerekçe gösterilerek İstanbul'a çağrıldı. Emrin tebliğinden sonra bir polis ve bir jandarma eşliğinde Urfa'dan ayrılıp İstanbul'a hareket eden Nusret Bey'in yerine Ali Bey atandı.¹²

İngilizler, Urfa'yı işgal ettikten sonra burada zararlı siyasi propagandalara giriştiler. Bu bağlamda halkı umutsuzluğa sürükleyerek ayrılıkçı hareketleri körüklemeye çalıştılar. Ayrıca bölgede müstakil bir Kürdistan kurulacağı yönünde propaganda yaptılar. İngilizler bu faaliyetleri ile Musul'da kurulması planlanan İngiliz hâkimiyetini sağlamlaştırmayı hedefliyorlardı. Bu hareketlerinde taraftar kitlesi oluşturamayınca aşiretleri etkilemek için büyük çaba sarf ettiler. Bazı aşiret reisleriyle anlaşarak onları kendi yanlarına çekmeye çabaladılar. Bu amaçla da şiddet ve para kullanarak bu aşiretleri devletten koparmaya çalıştılar.¹³ Bölgedeki bir-iki küçük aşiretin İngilizlerin bu faaliyetlerine kanarak devlete başkaldırması, 13. Kolordu kuvvetlerini oldukça zor durumda bıraktı. İşgal hareketlerinde Arapları da kullanan İngilizler, Cerablus ve havalisini yağmalattıkları sırada İngiliz yanlısı aşiretler de Urfa'da yağma hareketlerine giriştiler.¹⁴

İngilizler Urfa ve havalisinde aşiretleri elde etmek amacıyla Ermenilerden¹⁵ faydalanmaya çalıştılar. İngilizlerle birlikte asker kılığında Urfa'ya gelen Ermenilerin yaptıkları onur kırıcı hareketler, Urfa'da ortamın gerilmesine neden oldu. İngiliz işgal birlikleri ile Urfa'ya gönüllü olarak gelen Ermeniler, buradaki diğer Ermenilere silah eğitimi vererek şehirde isyan ve karışıklık çıkarmaya çalışıyorlardı.¹⁶

Urfa'nın İngilizler tarafından Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak işgal edilmesi ve akabinde gerçekleştirilen uygulamalar, İngilizlerle birlikte gelen Ermeni askerlerinin halkı kışkırtmaya yönelik tavırları ve 1. Süvari Alayı'nın Siverek'e çekilmek zorunda

¹¹ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 47-48; ATASE, *Türk İstiklal*, IV, s. 59.

¹² Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 49; Mary Caroline Holmes, *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, çev., Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yayınları, 2005, s. 27.

¹³ TİTE. Kutu: 25, Belge: 87; M. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.133.

¹⁴ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 56.

¹⁵ Ermeniler arasında bağımsızlık elde edip bir devlet kurma düşüncesi XIX. yüzyılın ortalarından itibaren netleşmeye başladı. Lübnan Nizamnamesi ile buraya bir Hristiyan vali tayin edilmesinden sonra Zeytun Ermenileri aynı hakkı talep ederek Zeytun'da ayaklandılar. Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık temelli ayaklanmalarını daha sonra da sürdürdüler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları*, IQ Yayınları, İstanbul 2007.

¹⁶ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 56.

birakılması, Urfa'daki İngiliz varlığının haksız bir işgal girişimi olarak algılanmasına neden oldu.¹⁷ Bununla birlikte İngilizlerin şehri Fransızlara devretmesine kadar geçen süre içerisinde şehirde İngilizlerle şiddetli bir çatışma yaşanmadı.¹⁸

15 Eylül'de 1919'da imzalanan Suriye İtilafnamesi ile İngilizler Musul karşılığında Güney Anadolu'da işgal ettiği Antep, Adana, Urfa, Maraş ve İskenderun'u Fransa'ya terk etti. Bu nedenle bu bölgelerin tamamında olduğu gibi Urfa'daki İngiliz işgali de 30 Ekim 1919'da yerini Fransız işgaline bıraktı.¹⁹

3. Fransızların Urfa'yı İşgali

Bölgenin Fransızlara bırakılma durumu ortaya çıktıktan sonra İngilizler, Irak bölgesindeki hâkimiyetlerini muhafaza etmek ve Fransızların dikkatini Musul'dan başka yöne çevirmek gayesiyle hem Ermenilere hem de Türklere silah dağıtarak gelecekte yaşanacak karmaşaya zemin hazırlamışlardır. İngilizler bölgeden çekilirken, Urfa'da eşrafi toplayarak silah ve cephaneye ihtiyaçları olup olmadığını, eğer istiyorlarsa yardımda bulunacaklarını belirttiler. Aynı zamanda Fransızların pek de savaşçı bir millet olmadıklarını, yeterli kuvvetleri ve silahlarının olmadığını söyleyerek halkı Fransızlara karşı kıskırttılar.²⁰ İngilizler şehri Fransızlara devrederken İngiliz Binbaşı Baros yaptığı konuşmada; "Urfalılar iyi insanlardır. Memlekette asayişsizlikten şikâyet edildiği için biz şehri işgal ettik. Fakat burada hiçbir asayişsizliğin bulunmadığını gördük" diyerek Urfalılara işgalin haksız olduğunu anlatmaya çalışarak Fransızlar aleyhine kıskırtmaya çalışmıştı.²¹ İngilizlerin bu tarz hareket etmelerinde Fransızları Urfa, Maraş ve Antep sancaklarında meşgul ederek Irak bölgesinde hâkimiyetlerini sağlamlaştırma endişesi ağır basmaktaydı.²²

Urfa'nın işgali karşısında Heyet-i Temsiliye ve Urfa Mutasarrıflığı, Fransızlar gelmeden önce silahlı önlem alma girişiminde bulundu. Çünkü Wilson prensipleri gereği tanınması gereken Osmanlı Devleti toprak bütünlüğü, Fransız işgali ile geçerliliğini yitirmiş olacaktı. Mustafa Kemal Paşa 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey'e çektiği telgrafta silahlı direniş gösterilmesi gerektiğini şu şekilde ifade etti:

"Yabancı kuvvetlerin yeniden Urfa'yı işgaline izin vermemek kesin olarak kabul ettiğimiz esaslar gereğidir. Gerek görüldüğü takdirde böyle bir millî tecavüze karşı fiilen dahi karşı koyabilmek için o bölgece Millî teşkilatın da süratle oluşturulması icap eder."²³

¹⁷ ATASE, *Türk İstiklal*, IV, s. 59.

¹⁸ Erkan Çatalbaş, "Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp ve Güney Cephesi", Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2020, s. 227.

¹⁹ BOA. HR. SYS. 2542-5/9; ATASE, *Türk İstiklal*, IV, s. 61.

²⁰ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 64-65.

²¹ Açıkanal, *Urfa Kurtuluş*, s. 52-53.

²² R. Yaşar Büyükoğlu, *Millî Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu*, Bursa: Ekin Yayınevi, 2012, s. 117; Ayrıca bkz. Nejla Günay, "Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da İngiltere-Fransa Rekabeti ve Bölgenin İşgal Edilmesinin Sebepleri", *Millî Mücadelenin Güney Cepheleeri*, ed., Nejla Günay-Fahri Kılıç, Ankara: Cedit Neşriyat, 2022, s. 11.

²³ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 103 (Ocak 1997), s. 38, Belge: 2868.

Urfa mutasarrıfı Ali Rıza Bey de Urfa'nın tahliye edilme ihtimaline karşı meydana gelebilecek bir olayda Siverek'teki birliğinin Urfa'ya hemen intikali için araç temin edilmesini talep etti.²⁴

Urfa'daki Fransız işgaline karşı Anadolu'nun çeşitli yerlerinden protesto telgrafları çekildi. Bu bağlamda İzollu Aşireti reislerinden Hacı Kaya Bey'in Malatya'dan çektiği protesto telgrafının son cümlesinde yer alan "Yaşamak için ölmeğe karar verdik!"²⁵ sözü, millî direnişe inancı gösteren önemli bir ifade olup Kuvâ-yı Milliye hareketi için Kürt, Türkmen ve Arap aşiretlerinin direnişe olan inancını ve desteğini anlamaya katkı sağlaması bakımından önemlidir.²⁶

Urfa, İngilizler tarafından tahliye edildikten sonra Fransız askerleri tarafından 30 Ekim 1919 tarihinde işgal edildi.²⁷ Şehri işgal için Yüzbaşı Sajous komutasındaki 300 Fransız askeri şehre girdi. Şehri işgal için gelen Fransız kuvvetleri içerisinde bazı askerlerin Türkçe şarkılar söylemesi, bu kuvvetler içerisinde Fransız üniforması giyen Ermeni askerlerin varlığını gösteriyordu.²⁸

3.1. Fransızların Urfa'daki Faaliyetleri

Urfa'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine Urfa halkı tarafından Fransızlara, işgale karşı olduklarını belirten bir protesto metni verildi. Fransız siyasi komiserliğini yürüten istihbarat subayı Yüzbaşı Sajous derhal Urfa'da idareciler ve şehrin ileri gelenleriyle görüşerek işgalin geçici olduğunu ve barış anlaşmasından sonra kuvvetlerini çekeceğini söyledi.²⁹ Fransız subayı Fransız işgalini protesto eden beyannamenin kendisine verilmesinden bahisle Fransızların Türkleri önceden beri sevdiklerini belirterek bu tür dilekçelerin hükümete verilmesi gerektiğini ifade etti. Urfa'ya sadece sükûneti sağlamak için geldiklerini, işgal ettikleri alanlarda taraf tutmayacaklarını ve kimseyi himaye altına almayacaklarını belirtti.³⁰ Fakat çok kısa bir süre sonra Fransız siyasi temsilcisi bütün memurların sicillerini ve şimdiye kadar görev yaptığı yerleri belirten resimlerini kapsayan birer dosya tanzim edilmesini istedi. Fransızlar her ne kadar sükûneti sağlayacaklarını ve kimseyi himaye etmeyeceklerini belirtse de Urfa hapisanesinde gasp, tecavüz, hırsızlık gibi suçlardan mahkûm olmuş Ermenileri ve kendilerine bağlı aşiretlere mensup kişilerin akrabalarını serbest bırakarak mahalli otoritenin işlerine müdahale etmeye başladılar. Bu durum Urfa halkı arasında Fransızlara karşı tepkiye sebep oldu.³¹

²⁴ *Askeri Tarih*, s. 47, Belge: 2871; s. 49, Belge: 2872.

²⁵ *Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi*, 10 (21 Şubat 1336 / 21 Şubat 1920), s. 3; Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 111.

²⁶ Çatalbaş, "Kurtuluş Savaşı'nda", s. 227.

²⁷ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 67.

²⁸ ATASE, *Türk İstiklal*, IV, s. 70.; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 214.

²⁹ BOA. HR. SYS. 2543-7/33, 34; Açıanal, *Urfa Kurtuluş*, s. 38.

³⁰ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 67.

³¹ BOA. HR. SYS. 2544-6/7-8; Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 68; Akalın, *Urfa Kurtuluş*, s. 49-50; Holmes, *Urfa'da Ermeni*, s. 61.

Fransızlar, Urfa'ya girdikleri ilk günden itibaren keyfi bir tutumla mahalli hükümetin işlerine karışmaya başlamışlardı. Bu bağlamda Jandarma Tabur Komutanı Ali Rıza Bey, Kuvâ-yı Milliye ile ilişkisinden dolayı görevden alındı. Ali Rıza Bey, tutuklanma ihtimaline karşı şehirden kaçınca yakalayana para ödülü ile hakkında tutuklama kararı çıkarıldı. Aynı tarihlerde Suruç kaymakamı ve jandarma komutanı da tutuklanarak Adana'ya sürüldü.³²

Urfa'ya gelen Fransız askerleri, Adana'daki 156. Fransız Tümeni'nin 412. Alayı'nın 1. Taburu'nu oluşturuyordu.³³ Sonradan gelen birliklerle Urfa'daki asker sayısı 461 er ve 12 subaya kadar yükseltildi. Fransızlar şehrin giriş ve çıkışlarını kontrol altına aldılar. Siverek yolu üzerine bir manga asker, Suruç yolu üzerine iki nöbetçi, şehrin Harran yönündeki girişine de birkaç asker yerleştirildi.³⁴ Fransızlar Urfa Postanesi'ni de işgal ederek haberleşmeyi kontrol altına aldıktan³⁵ sonra küçük kuvvetlerle çevrede bulunan demiryolları ve istasyonlar Fransızlar tarafından kontrol altına alındı. Bu suretle işgalin emniyetli bir biçimde sürdürülmesine çalışıldı. Şehir merkezinde önemli görülen noktalara makinalı tüfekler yerleştirildi ve Fransız karargâhı haline getirilen hastane ve çevresine siperler kazıldı.³⁶ Fransız işgal komutanı (gubernör), Mutasarrıf Ali Rıza Bey'den, bundan böyle Türk jandarma ve polisleri tarafından Fransız subaylarına resmi olarak selam ve saygı göstermeleri için emir vermesini istedi. Bu emrin aksine hareket edenlerin cezalandırılacağını söyledi.³⁷

Urfa'nın işgalinden hemen sonra şehre çeşitli yerlerden Ermeni gönüllüler getirilerek Ermeni mahallesine yerleştirildiler. Bunların çıkardıkları olaylara da Türk jandarmasının müdahale etmesini engelleyerek bu tür hareketleri teşvik ettiler. Bu suretle Türklerle Ermeniler arasındaki güvensizliğin düşmanlığa dönüşmesini sağlamaya çalıştılar. Fransız işgalinden sonra Ermeniler, İngilizlere yaptıkları gibi Fransızlara da şehirde emniyette olmadıkları düşüncesini vermek için birdenbire dükkânlarını bırakarak kaçmaya yahut kilisenin çanlarının çalması üzerine buraya toplanarak kargaşa çıkartmaya çalışıyorlardı.³⁸

Fransızlar Adana'dan Urfa'ya kadar işgal ettikleri geniş sahaya altı tabur asker yerleştirmişlerdi. Fransız 1. Tümeni, birliklerini Mersin'den Urfa'ya kadar olan geniş bir bölgeye dağıtarak zayıf duruma düşmüştü. Bu nedenle Fransızlar işgal esnasında kendi

³² BOA. HR. SYS. 2543-4/35, 36; 2544-8/1; Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr*, s. 44.; Akalın, *Urfa Kurtuluşu*, s. 39, 45; Ahmet Hulki Saral, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınevi, 1966, s. 61.

³³ Akalın, *Urfa Kurtuluşu*, s. 20.

³⁴ Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr*, s. 72.

³⁵ Ömer Fatih Başkan, "Millî Mücadele Yıllarında İngiliz ve Fransızların İşgal Ettikleri Güney Bölgesi'nde Haberleşmeye Yönelik Sansür Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36/101 (2020), s. 13.

³⁶ Kerim Fırat, *Urfa Savaşından Yapraklar*, Gaziantep: CHP Basımevi, 1940, s.13; Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 68-69.

³⁷ Müslüm Akalın, *Millî Mücadelede Urfa Anılar-Belgeler*, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2016, s. 38.

³⁸ BOA. HR. SYS. 2543-11/35; TİTE. Kutu: 318, Belge: 24; *Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi*, 10 (21 Şubat 1336 / 21 Şubat 1920), s. 3; Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr*, s. 37, 39-40; Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 70; M. Cemil Hacıkâmiloglu, *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu*, İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, Tarihsiz, s. 30.

birliklerine katılan gönüllü Ermenilere büyük önem verdiler. Fransızlar bölgeyi İngilizlerden devraldıklarından herhangi bir zorluk yaşamamışlardı. Fakat zaman geçip işgal hareketinin dozu arttıkça özellikle 1920 yılının başlarından itibaren hareketlenmeler başladı. Bu zamana kadar geçen süre içerisinde ise bölgeye sürekli takviye kuvvetler geldiğinden Urfa, Maraş ve Adana havalisinde Fransız kuvvetleri artmış ve ayrıca Ermeni gönüllüleri de Fransız kuvvetlerinin yanında yer almıştı.³⁹

Fransızlar çevre köylerde bulunan Ermenileri şehre toplaması için mahalli idareyi zorlamaya başladılar. Fransızlarla Ermenilerin yakınlığı arttıkça, Müslüman ahalinin durumu da gittikçe daha tehlikeli bir hal almaya başladı. Nitekim gittikçe şımaran Ermeniler, Fransız askerleriyle birlikte sarhoş olarak dolaşırken kadınlara sarkıntılıkta bulunmaktan da çekinmiyorlar bunu yaparken de aslında bu kadının bir Hristiyan olduğunu ve Türkler tarafından zorla Müslümanlaştırıldığını ileri sürüyorlardı.⁴⁰ Fransız kuvvetlerinin rehberliğini ve tercümanlığını yapan Ermeniler, Türklerin ellerinde bulunan malların da kendilerine ait olduğunu ileri sürerek can ve mal emniyetini ortadan kaldırmışlardı.⁴¹

Fransızlar da bölgede daha rahat hareket edebilmek adına İngilizler gibi siyasi faaliyetlerde bulundular. Bu bağlamda bölgedeki aşiretleri elde etmek için yoğun çaba sarf ettiler. Bu iş için ise Urfa'daki Süryani ileri gelenlerinden Abdülgani Ganime'yi kullandılar. Abdülgani Ganime aracılığıyla Millî Aşireti reisleri ve Harran'daki Siyale Aşireti ile temas kurdular. Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey, Fransız işgaline karşı gizlice aşiretleri bir araya getirmeye çalışırken Siyale Aşireti ile görüşmüş fakat bu aşiret Urfa'da oluşturulmaya çalışılan millî birliğe katılmamıştı. Aşiret reisi Salihü'l-Abdullah, Millî Aşireti reislerinden Abdurrahman Bey ile Kassas köyünü yağmalamıştı. Salih'i yakalamaya giden Türk kuvvetleri, Fransızların onu korumak için çıkardıkları devriyelerle karşılaşınca zamansız bir çarpışmadan çekinerek onu yakalamaktan vazgeçtiler. Millî Aşireti reislerinden Abdurrahman Bey'in Salihü'l-Abdullah'la birlikte hareket etmesi üzerine durum aşiret reisi Mahmut Bey'e bildirildi. Mahmut Bey bunun üzerine aşiret reisinin kendisi olduğunu ve kardeşi Abdurrahman'ın aşiret üzerinde nüfuzu olmadığını bildiren bir yazıyı Fransız kumandanına gönderdi.⁴² Fransızların bölgedeki aşiretleri elde etme girişimlerine karşı Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey, bölgede hükümete sadık olan aşiret reisleriyle irtibata geçerek Fransızlara karşı birlik olmaya çağırılmış ve bunda da başarılı olmuştu.⁴³

³⁹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960, s.400.

⁴⁰ Ali Saib Ursavaş, *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*, İstanbul, Kastaş Yayınları, 1998, s.51.

⁴¹ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 51.

⁴² Akalın, *Millî Mücadelede*, s. 24.

⁴³ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 73; Zafer Benzer, "Urfa Direnişinde Siyale Aşireti Mensuplarından Salih El-Abdullah'ın Yerel İdarecilere ve İşgal Kuvvetlerine Yönelik Tutumu", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29 (2022), s. 282; Akalın; *Urfa'nın Kurtuluşu*, s. 6.

Fransızlar, aşiretleri elde etme propagandalarından umdukları karşılığı bulamayınca bölgedeki Ermeni ve Süryanilerle olan ilişkilerini arttırmaya çalıştılar. Ayrıca halkın önemli bir kesiminin millî teşkilat adı altında toplanmasından Kuvâ-yı Milliye'nin propagandasının etki etmeye başladığı anlaşılıyordu. Bu nedenle gittikçe gerginleşen havadan tedirgin olmaya başladılar. Urfa'da kurulmuş olan bu gizli cemiyetin ileri gelenleriyle irtibata geçebilmek amacıyla Salihü'l-Abdullah'ı kullanmak istediler. Salihü'l-Abdullah Urfa'da Fransız işgaline karşı teşkil edilen millî cemiyete girme talebinde bulunmuş fakat daha önceki zararlı faaliyetlerinden ötürü talebi cemiyet tarafından reddedilmişti. Ancak yine de cemiyetin başında Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey'in olduğunu öğrenerek Fransızlara bildirdi. Bunun üzerine Ali Rıza Bey, Fransızlar tarafından sorguya çekilerek görevinden alındı ve Urfa dışına çıkartıldı. Görevden alındıktan sonra 26 Kasım 1919'da Urfa'dan ayrılarak Siverek'teki Cudi Paşa'nın yanına giden Ali Rıza Bey'in Urfa'dan uzaklaştırılması ve faaliyetlerini Siverek'ten yürütmesi Urfa halkını olumsuz etkiledi ve cemiyetin çalışmaları sekteye uğradı.⁴⁴

Bu faaliyetleri ile Fransızlar, İngilizlere nazaran Urfa'nın her tarafındaki işgali daha sistemli bir şekilde yürütüyorlardı. Fransızların müdahaleleri sonucunda devletin egemenlik hakları, içişleri ve adliyesi zedelenmişti. Bu durum Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey tarafından ilgili makamlara iletilmesine rağmen herhangi bir önlem alınmadı. Bu durumun daha fazla devam etmesi mümkün değildi. Urfa'da bir müddet sonra millî kuvvetler harekete geçti. Hükümetin bu tavrı, halk arasında milleti koruyabilmek için bir kuvvet tesis edilmesi kanaatinin oluşmasına neden oldu.⁴⁵

4. Urfa'nın İşgaline Karşı Tepkiler

Gerek Urfa'nın gerekse Güney Anadolu'daki diğer bölgelerin önce İngilizler sonrasında da Fransızlar tarafından işgaline karşı İstanbul Hükümeti sessiz kalmıştı. Bununla birlikte Anadolu'da gerçekleşen işgal hareketleri, başta Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türk kamuoyunda büyük tepkiyle karşılanmıştı. Heyet-i Temsiliye bir yandan bu işgalleri protesto ederken diğer taraftan kamuoyunun ve halkın tepkisini organize etmeye çalıştı. Bu bağlamda İngilizler sonrasında ise Fransızların Antep, Maraş ve Urfa'yı işgallerinin sona erdirilmesi için bütün müdafaa-i hukuk cemiyetleri, belediye başkanlıkları, heyet-i merkeziyeler ve şehirlerin ileri gelenleri tarafından bu işgallerin İtilaf devletleri temsilcileri nezdinde, Avrupa ve Amerika kamuoyunda protesto edilmesi istendi.⁴⁶

⁴⁴ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 74.

⁴⁵ Saral, *Türk İstiklal IV*, s. 78. İsmail Özçelik, "Urfa'nın İşgaline Kamuoyunun Tepkileri", *Millî Mücadelenin Güney Cepheleeri*. ed., Nejla Günay-Fahri Kılıç, Ankara: Cedit Neşriyat, 2022, s. 216-230.

⁴⁶ TİTE. Kutu: 28, Belge: 148; Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Ankara: TTK Basımevi, 1989, s. 34-35.

Heyet-i Temsiliye henüz Fransızlar bölgeyi teslim almadan önce tavrını net bir şekilde ortaya koyarak işgallere karşı direnilmesi gerektiğini ve bu uğurda çekinmeden savaşılacağını belirtmişti.⁴⁷ İşgalin başlamasından sonra ise yetkililerden, bölge halkının buldukları yeri terk ederek başka yerlere göç etmesinin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını isteyerek maneviyatlarını bozmamaları tavsiye etti. Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri ve benzer kuruluşlar, Heyet-i Temsiliye'nin fikirlerini yaymakta önemli bir rol üstlendiler. Bu bağlamda işgal edilen şehirlerin yetkilileri uyarılarak alınması gereken tedbirler bildirildi. Halk genel olarak verilen talimatlar çerçevesinde miting ve protesto telgrafları ile işgalleri kınadı ve Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine gerekli desteği vererek tavrını ortaya koydu.⁴⁸

Heyet-i Temsiliye, Urfa'da başlayan Kuvâ-yı Milliye çalışmaları ile ilgili meydana getirilen teşkilatın Urfa mutasarrıflığınca geliştirilmesi için 5. Fırka Kumandanlığıyla irtibata geçilmesini istedi.⁴⁹ 16 Kasım 1919'da "Milletin kendi namus ve hukukunu müdafaada tamamıyla serbest bulunduğu ve az oldukları takdirde Urfalıların, Fransızların silahlarını almaya muvaffakiyetlerinin şayan-ı tercih bulunduğu" kararını alan Heyet-i Temsiliye, Urfalıları işgale karşı direnişe çağırarak bu hususta ilk işareti verdi.⁵⁰

Heyet-i Temsiliye'nin bu çalışmalarına karşı ordu komutanlarının bir kısmı çekimser kaldığından Kuvâ-yı Milliye'ye taraftar olan komutanlarla iş birliği yapıldı.⁵¹ Bu bağlamda Fransızlar tarafından görevden alındıktan sonra Siverek'e giden Urfa Jandarma Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in Mardin'de bulunan 5. Fırka Kumandanı Kenan Bey ile irtibata geçmesi istenmişti.⁵²

Fransızların Urfa ve çevresini işgal ettikleri zaman Ermenileri kullanmaları ve bunlara çok fazla tolerans göstermeleri, bölge halkının işgale karşı direnişini kolaylaştırdı. Aşiretlerin çoğunun Ermenilerden nefret etmesi ve ayrılık fikirlerini uygun görmemesi de bu hususta etkili oldu. Aşiretler, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdikleri telgrafta Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacaklarını bildirdiler.⁵³

İşgal altındaki Urfa'da miting yapılamamakta, haberleşme ise sansürlü olarak gerçekleştirilmekteydi. Bu nedenle halkın olayları protesto etme imkânı kısıtlıydı. Buna binaen işgale uğramayan merkezler vasıtasıyla çekilen protesto telgrafları, gerekli mercilere ulaştırıldı. Böylelikle Urfa ve çevresinin Fransızlar tarafından işgali ve halka yapılan zulümler, Urfa şehir merkezinden 1, 7 ve 12 Kasım 1919 tarihlerinde çekilen üç ayrı telgrafla şiddetle protesto edilmiş ve Urfa'nın vatanın bölünmez bir parçası olduğu ifade edilmişti⁵⁴

⁴⁷ Baykal, *Heyet-i Temsiliye*, s. 34.

⁴⁸ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 96-115.

⁴⁹ Baykal, *Heyet-i Temsiliye*, s. 49.

⁵⁰ Baykal, *Heyet-i Temsiliye*, s. 57; Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 84.

⁵¹ Baykal, *Heyet-i Temsiliye*, s. 73.

⁵² Baykal, *Heyet-i Temsiliye*, s.49; Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 84.

⁵³ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, cilt II, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1978, s. 215-216.

⁵⁴ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk, "1919-1938"*, cilt 1. Ankara: TTK Basımevi, 1973, s. 223-224.

Anadolu basını da Urfa işgalinin haksızlığını tüm dünyaya anlatmaya çalışıyordu. Bunlardan *Albayrak* gazetesinde yayınlanan protesto yazıları, Ekim 1920 tarihinde başlamış 1921 Mart'ına kadar devam etti. Gazetede ayrılığı kabul etmeyen yazılarla işgal hareketi anlatılarak işgale karşı kamuoyu oluşturulmaya çalışıldı. Aynı şekilde *İrade-i Millîye*, *Hâkimiyet-i Millîye* ve *Açıksöz* gazeteleri de kamuoyu oluşturmak ve millî bilinci canlandırmak için protestonâmeler yayınladılar.⁵⁵

5. Kuvâ-yı Milliye'nin Teşkilatlanması

Urfa'da ilk teşkilatlanma faaliyetleri, Mondros Mütarekesi'nin akabinde başlamıştı. İngiliz ilerleyişinin önüne geçilemeyince bütün sorumluluk bölgesinin işgal edilebileceğini düşünen 6. Ordu kumandanı Ali İhsan Paşa, yörede sivil bir direnişi teşvik amacıyla bazı girişimlerde bulundu. Bu amaçla kendine bağlı mutasarrıflıklara müdafaa-i hukuk ve milis teşkilatları oluşturulmasını, ihtiyaç duyulan silah ve cephanenin 6. Ordu Komutanlığı'nca sağlanacağını ifade eden mektuplar gönderdi. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in İhsan Paşa'nın çağrısına uyması üzerine Urfa'da teşkilatlanma çalışmaları başladı.⁵⁶

Nusret Bey, Jandarma Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey'i de yanına alarak yörenin ileri gelenleriyle yaptığı toplantıda direniş kuvveti oluşturma fikrini açıkladı. 21 Aralık 1918'de Nusret Bey'in makamında oluşturulan bu teşkilatın merkez heyeti Belediye Başkanı Hacı Kamalzade Büyük Hacı Mustafa, Müftü Hasan Açıanal, Eski Müftü Şeyh Müslim, İshakzade Hacı Esat, Hacı Kamalzade Hacı Yusuf, Hatipzade Ahmet, Yağlıcazade Belediye Reisi Hacı Ahmet, Hartavizade Bedi, Hüseyinağazade Haydar beylerden oluşuyordu.⁵⁷ Özel toplantılarını müftülükte yapan cemiyet, ilk genel toplantısını ise Hasan Paşa Camii'nde yaptı. Cemiyetin teşkilatlanması kısa sürede genişleyince 500-600 kişilik ilave üye kaydı yapılarak defter oluşturuldu. Teşkilatın silah ihtiyacı Jandarma Dairesi'ndeki 300 tüfek ve askeriye deposundaki 200 silahla giderilecekti. Bu teşkilatın öncelikli amacı İngiliz işgaline karşı önlem almak olmakla birlikte bir diğer önemli gaye ise yağmacı Arap aşiretlerinin baskınlarına karşı tedbir almaktı.⁵⁸

Merkez heyeti ve gönüllü kuvvetler oluşturulduktan sonra askeri teşkilatlanmaya gidilerek eldeki mevcut kuvvet, bölük ve takımlara ayrıldı ve görevlendirmeler yapıldı. Bölük ve takım komutanları olarak Hacı Kamalzade Hacı Mustafa (belediye başkanı), Hacı Mustafa Reşid Kamil, Şeddadizade Ali Şelli, Barutçuzade Hacı İmam, Mahmudoğlu Mustafa, Hacı Abdurrahman Ağa oğlu Şeyh Müslim, Şiho Ramazan seçildi.⁵⁹

⁵⁵ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 88-96.

⁵⁶ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, c.5, İstanbul: Nehir Yayınları, 1993, s. 26-27.

⁵⁷ Açıanal, *Urfa Kurtuluş*, s. 22; Ali Rıza, *Ahfada*, s. 6; Cemiyette yer alan Urfa Müftüsü Hasan Açıanal'ın 21 Aralık 1918 olarak verdiği cemiyetin kuruluş tarihi İsmail Özçelik 10 Ocak 1919 olarak belirtmiştir. Bkz. Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 122.

⁵⁸ Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr*, s. 6. Açıanal, *Urfa Kurtuluş*, s. 22.

⁵⁹ Açıanal, *Urfa Kurtuluş*, s. 22,23.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Urfa, İngilizlerce işgal edildi. Mutasarrıf Nusret Bey, İngiliz işgal kumandanı şehre girdiğinde karşılamaya gitmemiş, İngiliz komutanın azarlaması üzerine de “Haksız olarak memleketi işgal eden bir kuvveti karşılamak, bir Türk mutasarrıfına yakışmaz. Bir misafir olarak gelseydiniz sizi Birecik’te karşılardım” şeklinde cevap vererek ilk günden İngilizlerle ters düşmüştü. Bu nedenle İngiliz işgalinden kısa bir süre sonra tehcir suçlusu olduğu iddiasıyla tutuklanarak İstanbul’a gönderildi. Böylece Nusret Bey’in öncülüğünde kurulan teşkilat, faaliyetlerine kısa süreli de olsa ara vermek zorunda kaldı. Nusret Bey’in yerine ise Urfa Mutasarrıfı olarak Ali Rıza Bey atandı. Urfa’ya gelen Ali Rıza Bey, mutasarrıflık görevini vekâleten icra eden Jandarma Kumandanı Ali Rıza Bey’den görevi devraldı.⁶⁰

İngiliz işgali ve Nusret Bey’in görevden alınması ile sekteye uğrayan millî teşkilatlanmayı canlandırmak isteyen Mutasarrıf Ali Rıza Bey zamanında, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin kurulması için çalışmalar hızlandırıldı. Bu bağlamda 4-5 Eylül 1919 tarihinde Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey’in başkanlığında on iki kişinin katılımıyla Kur’an-ı Kerim’e el basıp yemin ettirilerek gizli bir cemiyet kuruldu.⁶¹ Urfa tarihinde meşhur Onikiler diye anılan kişiler şunlardı:

1. Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey
2. Eski Meclis İdare Üyesi ve mevcut Belediye Reisi Hacı Kâmilzade Hacı Mustafa Efendi (Büyük Hacı Mustafa)
3. Eşraftan Mollazade Hacı Mahmut Efendi
4. Eşraftan Hacı Kâmilzade Reşit Efendi Mahdumu Hacı Mustafa Efendi
5. Polis Komiserliğinden müstafi Arabizade Şakir Efendi
6. Tüccardan Barutçuzade Hacı İmam Efendi
7. Güllüzade Osman Efendi
8. Esnaftan Şellizade Ali Ağa
9. Tüccardan Nebizade Hacı Ağa
10. Jandarma Tabur Mülhaki Mülazım Hulusi Efendi
11. Jandarma takım kumandanlarından Mülazım Pertev Efendi
12. Jandarma Çavuşu Sofi oğlu Hacı Mustafa Çavuş
13. Eşraftan Bedir Ağazade Halil Ağa⁶²

Bu heyetin başkanı Ali Rıza Bey, başkan yardımcısı Hacı Kâmilzade Hacı Mustafa (Büyük Hacı Mustafa), kâtibisi ise Jandarma Tabur Mülhaki Hulusi Efendi’ydi.⁶³

⁶⁰ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 123.

⁶¹ Hacıkâmiloğlu, *Şanlıurfa’nın Kurtuluşu*, s. 25-26; Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr*, s. 19.

⁶² Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr*, s. 19.

⁶³ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 126.

Gizlice kurulan ve çalışmalarına başlayan cemiyet, bir yandan ilgili makamlarla irtibat kurmaya çalışırken diğer taraftan protesto metinleri hazırlayarak çalışmalarını hızlandırdı. Nitekim cemiyet ilk protesto metnini de İngiliz işgal komutanına vermişti. Fakat bu protesto metninde cemiyetin adı kullanılmamış, bunun yerine şehrin ileri gelenleri ve eşraftan bazılarının imzaları ile yetinilmişti. 3 Ekim 1919 tarihinde ise Sivas Kongresi kararlarına uyularak Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'in koordinesinde, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak cemiyet resmi bir hüviyete kavuşturuldu. Cemiyetin kuruluşu Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilince, Mustafa Kemal Paşa cemiyet üyelerine çalışmalarından ötürü teşekkür ederek teşkilatın tamamlanıp genişletilmesine gayret gösterilmesini istedi. Urfa'nın Fransızlarca işgal edilmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği acil kodlu telgrafta, bölgede İngiliz işgalinden sonra haksız yere başlayan Fransız işgali üzerine protestolar yapılmasını, protesto telgrafları yoluyla da Avrupa ve Amerika kamuoyunun bilgilendirilmesini istedi.⁶⁴

Fransızlar bölgeyi işgale başladıktan sonra bölgedeki aşiretleri kendi saflarına çekebilmek amacıyla temaslar kurmaya başlayınca Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey, Fransızlardan önce hareket ederek cemiyeti aşiretleri de kapsayacak şekilde genişletmek amacıyla Hayrettin takma adı ile faaliyete başladı. Fransızlar bu faaliyetlerinden haberdar olunca 25 Kasım 1919'da Ali Rıza Bey'i görevden aldılar.⁶⁵ Akabinde Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'e gönderdikleri talimatta, Urfa şehrinde Fransızlara karşı savaşmak üzere teşkilat kuran "on iki" kalburüstü şahıs olduğu yönünde haber aldıklarını bildirip bu kişilere gerekli cezanın verilebilmesi için en kısa zamanda teslim edilmelerini istediler.⁶⁶ Bunun üzerine toplanan cemiyet üyeleri, silahlı direniş kararı aldılar. Ayrıca savaşa hazır olduklarına dair bir talimat hazırlayıp bunun mutasarrıflık kanalı ile Fransızlara verilmesini kararlaştırdılar. Müftü Hasan (Açanal) tarafından hazırlanan bu talimat şu şekildeydi:

"Biz Urfa Sancağı halkı sulhsever insanlarız. Bin yıldan beri bu topraklarda hür olarak yaşıyoruz. Ancak topraklarımıza göz dikenleri bu teşebbüslerinde hep pişman etmişizdir. Şimdiye dek sizin buraya muvakkat olarak geldiğinizi sanıyorduk. Fakat bayraklarımızı Devlet Dairelerinden indirmeniz, dâhili işlerimizdeki müdahaleci tutumunuz, sizin Urfa'da temelli ve müstemlekeci (sömürücü) olarak kalmak niyetinde olduğunuzu gösteriyor.

Bu kötü niyetinizi gördük ve biz Urfalılar, sizi bu topraklardan atmak için bütün gücümüzle çalışmaya yemin ettik. Esasen sözünü ettiğiniz ve ONİKİ sandığınız rakkam gerçek sayımız yanında çok küçük kalır. Zira Urfalılar size savaş açarak sizleri buradan çıkarmaya yediden yetmişe kadar yemin etmişlerdir. Bu sebepten 12 rakkamını tashih ederek (düzelterek) 120.000 olarak notlarınıza geçirmeniz daha isabetli olur. Mademki

⁶⁴ Açanal, *Urfa Kurtuluşu*, s. 59; Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr*, s. 20, 24.

⁶⁵ Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr*, s. 36, 52.

⁶⁶ Açanal, *Urfa Kurtuluşu*, s. 65.

Onikiden söz ettiniz biz de size seslenerek diyoruz ki: Evet biz ONİKİLER daha fazlası ile varız. Şehirli ve köylü, Türk ve Kürt, yerleşik ve göçebe bütün Urfa Livası halkının hissiyatına tercümanız. Arkamızda bizim gibi yeminli onbinlerce mücahit vardır. Bizi tevkif edemezsiniz. Farz-ı muhal hayal ettiğiniz tevkifi (tutuklamayı) yapsanız bile bu mücadele hareketini durduramazsınız. Biz ONİKİLERİN yerini hemen 12 binler 120 binler alacaktır.

Biz ONİKİLER teşkilatımızın elebaşlarıyız. BİZ ONİKİLER memleketimizi yabancı istilasından kurtarmak, istiklâlimize kastedenleri topraklarımızdan kovmak için her türlü savaşı göze almış bulunuyoruz. Sizin bize ders vermeniz bir tarafa, çok geçmeden biz ONİKİLERİN ve Urfa Mücahitlerinin size nasıl bir ders vermiş olacağını göreceksiniz.

Size tavsiyemiz biz ONİKİLERİN ve temsilcisi bulunduğumuz 120 binlerin sillesini yemeden ve çok geç olmadan, medeni milletlere yakışır bir tarzda Urfalılardan özür dileyerek Fransa'ya dönmenizdir.

Bütün Urfa Sancağı halkı adına ONİKİLER"⁶⁷

Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey görevden alındıktan bir ay kadar sonra, Kozan Jandarma Kumandanlığından Fransızların baskısıyla alınmış olan Revandizli Jandarma Yüzbaşı Ali Sâib (Ursavaş) Bey, Urfa Jandarma Kumandanlığına tayin edildi. Fransızlara karşı Urfa direnişini başlatacak olan Yüzbaşı Ali Sâib Bey, 29 Aralık'ta şehre gelerek göreve başladı.⁶⁸ Urfa'nın durumunu bir müddet inceledikten sonra yeni bir teşkilat kurma çabasına girdiği sırada Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin varlığından haberdar oldu ve Belediye Reisi Hacı Mustafa vasıtasıyla cemiyete dâhil edilerek başkanlığa getirildi. Teşkilat ve üyeleri hakkında gerekli bilgiyi Mutasarrıf Ali Rıza Bey ve heyet üyelerinden öğrendikten sonra teşkilatlanma faaliyetlerine başladı.⁶⁹ Bu amaçla Urfa merkezindeki 600 mevcutlu Kuvâ-yı Milliye kuvvetin yetersiz olduğunu düşündüğünden bölgedeki aşiretlerle temasa geçti. Aşiretlere mektup yazarak onları Fransızlara karşı Kuvâ-yı Milliye ile ortak hareket etmeye ve silahlı direnişe çağırıldı.⁷⁰ Ali Sâib Bey aşiretlere şu şekilde hitap etmişti:

"Ey aşiret reisleri! Bilirsiniz ki bundan kırk sene evvelde Ruslar Doğu vilayetlerini Ermenistan yapmak istiyorlardı. Eğer babalarınızın azim ve imanı olmasaydı bugün mahvolmuştuk. Dünyada İslamiyet'i muhafaza eden hür ve müstakil ancak bizleriz. Bu gün İslamiyet ve vatan tehlikededir. Siz ki bütün bir Hristiyanlık âlemine karşı Kudüs'ü müdafaa eden Selahaddin-i Eyyubi Hazretlerinin torunlarısınız: İslamiyet ve vatan

⁶⁷ Açıanal, *Urfa Kurtuluşu*, s. 66-67.

⁶⁸ ATASE, *Türk İstiklal*, IV, s. 71; Millî Mücadele'nin önemli kahramanlarından biri olan Ali Saip, Urfa'nın savunulması sırasında göstermiş olduğu başarıları nedeniyle, Mustafa Kemal Paşa tarafından Urfa Savaşçısı anlamındaki Ursavaş soyadı verilmiş, İstiklal Madalyası'na sahip olan önemli şahsiyetler arasında yer almaktadır. Ahmet İlyas, "Millî Mücadelede Önemli Bir Şahsiyet: Ali Saip Ursavaş", *Turkish Studies*, 10/9 (2015), s. 235.

⁶⁹ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 52.

⁷⁰ Açıanal, *Urfa Kurtuluşu*, s. 68.

sizden ümit bekliyor. Düşman istilasına uğrayan memleketlerden kanlı dumanlar çıkıyor, iki günden beri Maraş'ta kanlı çarpışmalar oluyor. Antep ayaklanmaya hazırlanmış bulunuyor. Anezeler de buraya gelecektir. Hacim Bey neredeyse kendisine haber gönderiniz. Aranızda bir anlaşmazlık varsa sonraya bırakıp el ele vererek tek bir kütle halinde Fransızların ve Urfa'nın karşısında görünmenizi rica ederim. Urfa sizi bekliyor. Gönderdiğim talimata harfiyyen uyulması kurtuluşumuzu sağlayacaktır. En namlı bir aşiret reisi olduğunuzu dünyaya karşı isbat edecek zaman, bu zamandır.”⁷¹

Ali Sâib Bey bu çağrışı kabul edeceklerin uyması gereken gizli bir de talimat gönderdi. Bu talimatta direnişisi kabul edecek aşiretlerin uygulaması gereken hususlar şu şekilde bildirilmişti.

1. “Urfa, (Telabyaz) Akçakale, Arapkir Fransız işgal kuvvetleri kumandanlarına yazılmış ultiatomun bir sureti mühürlü olarak verilecek ve verildiğine dair kendilerinden imza alınacaktır.
2. Kasabaların içine silahlı ve silahsız hiç bir kişi girmeyecektir.
3. Adı geçen günde meydana gelecek ayaklanmada memleket içinde hiçbir noktada zerre kadar asayişin bozulmasına meydan verilmeyecektir.
4. Fransızlara verilen yirmi dört saat süre zarfında buldukları yerleri boşaltmayacak olurlarsa, her kıta kendine ayrılmış olan yeri baskı altına alacaktır.
5. Fransız işgal kuvvetleri fertlerine gerek Müslüman ve gerekse Hristiyan hiç kimse tarafından yiyecek satılmayacaktır.
6. Çevreden kasabalara satılmak üzere hiçbir şey getirilmeyecektir.
7. Fransız işgal kuvvetleri kumandanları ultiatomu reddettikleri takdirde:
Aneze aşireti: Akçakale'deki Fransız işgal kuvvetlerini oradan çıkararak, tren hattının Fırat ile Seyftek arasını tahrip ve telgraf hatlarını kesecektir.
Suruç aşiretleri: Hacim Bey aşiretleri ile birleşerek o bölgedeki Fransız kuvvetlerini çıkaracak ve Suruç'un diğer yerlerle bağlantısını kesecektir.
Döğerli, Badıllı ve merkeze bağlı diğer aşiretler ve kasabadaki Kuvâ-yı Milliye ve jandarma, Urfa'daki Fransız kuvvetlerini çıkarmaya ve diğer yerler ile telgraf hatlarını kesmeye görevlidir.
8. Köylerin hiçbirine yağmacılık ve saldırı yapılmayacaktır.
9. İşgal kuvvetleri tarafından yapılacak küçük bir saldırı büyük bir şiddetle karşılanacak ve bu konuda verilen 24 saatlik mühlet son olarak kabul edilecektir.”⁷²

⁷¹ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 55-56.

⁷² Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 56-58.

Ali Sâib Bey'in aşiretler ile temas halinde olması Fransızları şüphelendirince olayı soruşturmaya başladılar. Ali Sâib Bey, hapis veya sürgün tehlikesine karşı Urfa'daki Jandarma Komutanlığı vazifesini bırakarak arkadaşlarından İhsan, Şevket, İlyas ve Adil Beylerle birlikte 14-15 Ocak gecesi Urfa'dan gizlice ayrılıp Badıllı Aşireti Reisi Said Bey'in yanına gitti. Bu tarihten sonra da faaliyetlerine Kuvâ-yı Milliye Komutanı "Namık" takma adıyla devam etti. Urfa'dan ayrıldıktan sonra daha önce gönderdiği mektuba olumlu dönüş yapan aşiretlerle temasa geçti.⁷³ Bu bağlamda Badıllı Reisi Sait Bey'e uğradıktan sonra Siverek'teki teşkilat mensubu Hacı Hüseyin, Şevket, Mahmut beyler, Cudi Paşa ve Müftü Osman Efendi ile görüşerek Siverek'in göndereceği mücahit ve silah gücünün miktarını öğrendi. Viranşehir'e gidip Millî Aşireti Reisi Mahmut Bey'le görüştü ve onun göndereceği kuvvet hakkında bilgi aldı. Ali Sâib Bey'in bu şekilde Urfa halkı ve aşiretlerden oluşturduğu teşkilatın mevcudu yaklaşık 2.000 civarındaydı.⁷⁴

Urfa ve işgal altındaki diğer Türk topraklarında Fransızlara karşı direniş hazırlıkları sürdürülürken Fransızlar Suriye'de de Araplarla anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Ortadoğu'daki durumu gittikçe kötü bir hal alan Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri George Picot, hiç değilse Anadolu'daki Türk mukavemetinin durumunu öğrenmek ve Anadolu hareketinin Fransa'ya karşı tepkisini yumuşatmak amacıyla 8 Aralık 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Bu görüşmeden sonra Urfa Mutasarrıflığına ve Müftü Hasan Efendi'ye 8 Aralık 1919 tarihli bir telgraf gönderildi. Bu telgrafta Fransız işgalinin geçici olduğu bu nedenle Ermeniler veya Fransızlar tarafından sebebiyet verilmedikçe silahlı mücadeleye girilmemesi isteniyor, bununla birlikte millî birlik ve teşkilat-ı millîyenin kuvvetlendirilmesi gerektiği bildiriliyordu.⁷⁵ Fransızlar varılan mutabakata rağmen vaatlerini yerine getirmeyince bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan gerilla talimatnamesi, 25 Ocak 1920'de bütün Kolordulara gönderilerek gerilla harbinin başlatılması istendi. Talimatnameye göre Fransızlara karşı başlatılacak harekâtın birinci devresi Urfa direnişi olacak ve bu direnişe hemen başlanacaktı.⁷⁶

Jandarma Komutanı Ali Sâib Bey de bu talimatta belirtilen hususları uygulamak amacıyla derhal harekete geçti. 24-25 Ocak gecesi Diyarbakır'a gelen Ali Sâib Bey ve arkadaşları, burada 13. Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet, Kolordu Kurmay Başkanı Halit (Akmansü) ve diğer zevatla görüşmeler yaparak tekrar Urfa'ya doğru yola çıktılar. Mardin'de Heyet-i Temsiliye'ye bir telgraf çekilerek durum bildirildi.⁷⁷

⁷³ BOA. HR.SYS.2543-10/27-29; Açıanal, *Urfa Kurtuluşu*, s. 69; Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 65-66; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 224. Paul Du Véou, *La passion de la Cilicie, 1919-1922*, Paris, : Librairie orientaliste P. Geuthner, s.138, 145-151.

⁷⁴ Açıanal, *Urfa Kurtuluşu*, s. 70-71.

⁷⁵ Nimet Arsan, *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, 1917-1938*, Ankara: TTK Basımevi, 1964, s.132-133.

⁷⁶ *Harp Tarihi*, 15 (Mart 1956), Vesika 383.

⁷⁷ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 66-70; Fırat, *Urfa Savaşından*, s. 21-26.

Bu arada Albay Normand da Urfa'dan ayrılarak ertesi gün Siverek'e gelmişti. Buralarda bulunan aşiretleri elde etmek gayesi ile gelen Albay, Siverek'te çok ağır hakaret ve tepki ile karşılandı. Normand hayatını zor kurtardı ve aldığı emir üzerine geri dönerken yolda Ali Sâib Bey ve efradı ile karşılaştı fakat kendisine dokunulmadı.⁷⁸

Ali Sâib Bey'in bu girişimleri karşısında Fransızlar da 1 Şubat 1920 günü Cerablus'ta İngilizlerin koordinesi altında aşiret reisleri ile bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda aşiretlere Urfa'ya saldırımları teklif edildi ise de Ketkanlı Aşireti Reisi Basravi dışında diğer aşiret reisleri bu teklifi kabul etmediler. Ancak ilerleyen süreçte Geysi ve Siyale aşiretleri de (Aşiret reisi Salih'e bağlı olanlar) Fransızlarla ortak hareket ettiler. Bu aşiretler, Suruç bölgesinde Türk kuvvetlerine saldırarak yardım için Urfa'ya gitmelerini engellemeye çalıştılar. Bununla birlikte aşiretlerin büyük çoğunluğu Kuvâ-yı Milliye tarafına geçmişti. Bu nedenle Fransızlar savunma düzeni almak zorunda kaldılar.⁷⁹

6. Kuvâ-yı Milliye'nin Urfa'ya Girişi ve Urfa Direnişi

6 Şubat 1920'de Urfa yakınlarında Badıllı Said Bey'in köyüne gelindiğinde aşiret reisleri ile bütün kuvvetlerin burada toplanmış olduğu görüldü. Ali Sâib Bey derhal kumandayı ele alarak ertesi gün yani 7 Şubat'ta Urfa'ya hareket emrini verdi. Urfa'ya yapılacak taarruzun bütün hazırlıkları tamamlanmıştı. Taarruzdan önce Fransız işgal kuvvetlerini uyarmak ve kan dökülmeden şehrin tahliyesini sağlamak için Urfa Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Namık imzasıyla bir protestoname gönderdi. Böylece silahlı direnişin ilk işareti verilmiş oldu.⁸⁰ Bu telgraf şu şekildeydi:

“Urfa'da Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanlığına:

Asırlardan beri hür ve müstakil yaşamış bir millet, istila ve esareti kabul edemez. Wilson Prensiplerine ve Mütarekename hükümlerine aykırı olarak, gittikçe artan gaddarca ve zalimce istilaya karşı kutsal haklarımızın kazanılmasına ve korunmasına kesin karar vermiş bulunuyoruz.

Urfa'daki misafirliğinize daha fazla müsaade etmemize imkân yoktur. Mütarekeye aykırı işgalinizi şiddetle reddeder, 24 saat zarfında, Urfa'yı terk ve tahliye etmediğiniz takdirde kesin hareketlere başvurulacağını ve dökülecek kanların sorumluluğunun size ait olacağını üzüntü ile bildiririz. Hristiyan vatandaşlarımızın her türlü hukuku muhafaza edilecektir. Urfa'yı boşaltmaya muvafakat ettiğiniz takdirde, hududumuzun dışına kadar, serbestçe gidebileceğinizi temin ederiz. 07 Şubat 1920”⁸¹

Çekilen telgrafa Fransız Siyasi Hâkimi Sajous'dan aynı gün gelen cevap şu şekildeydi:

“Urfa Civarında Bulunan Bütün Aşiretlere;

⁷⁸ BOA. HR. SYS. 2543-11/5-6, *Hâkimiyet-i Millîye*, 3 (20 Kânûn-ı Sâni 1336 / 20 Ocak 1920), s. 3-4; Du Véou, *La passion de la Cilicie*, s. 145-147; Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 66-68.

⁷⁹ TİTE. Kutu: 19, Belge: 101; Kutu: 318, Belge: 30; Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 166-167.

⁸⁰ TİTE. Kutu: 320, Belge: 6.

⁸¹ Saral ve Saral, *Vatan Nasıl ı*, s. 224, Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 74; ATASE, *Türk İstiklal, IV*, s. 115.

Yazdıklarınızı aldım. Sizlerle harb halinde değiliz. Arazinizin boşaltılması emri, General Gouraud'nun iznine bağlıdır. Ona isteğinizi bildirdim. Aramızda bulunan samimi bağları ihlal edecek hallerin önlenmesi için, gelecek cevabı beklemeniz rica olunur. Bu cevabın mutlaka ve süratle geleceğinden ümitvarım.”⁸²

Fransız Siyasi Hâkimi Sajous, bu cevabı yazdıktan sonra Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Müftü Hasan Efendi, Şeyh Müslüm Efendi, Belediye Başkanı Hacı Mustafa Bey ile diğer eşraftan müteşekkil bir heyeti, Kuvâ-yı Milliye kumandanını giriştiği hareketten vazgeçirmek için Karaköprü'ye gönderdi. Fakat bu zevatın aşağı yukarı tamamı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensubu olup millî kuvvetlerin hazırlanmasında mühim hizmetleri olduğundan Sajous bu girişiminden bir sonuç elde edemedi.⁸³

Ali Sâib Bey Fransızlardan gelen cevaba sert bir karşılık verdi. Ayrıca bölgede Fransızlarla birlikte hareket ederek Türklere karşı savaşa ihtimali olan 1000 civarında Ermeni bulunuyordu. Bu amaçla Ermenilerin Fransızlar tarafından kullanılma ihtimalini ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerde bulundu. Bu doğrultuda mutasarrıf aracılığıyla Ermeni liderlerine, işgal kuvvetlerinin 24 saat içinde şehri terk etmemeleri hâlinde Fransızlara taarruz edileceği bildirilerek Ermeni vatandaşların hayat ve hukukunun emniyette bulunduğu özellikle vurgulandı. Ermeni cemaatinden de Urfa direnişçilerinin gösterdikleri bu müşfik davranıştan dolayı memnun olduklarını bildiren cevap alındı.⁸⁴

8 Şubat 1920 gecesi saat 23.00'te Kuvâ-yı Millî kuvvetleri Harran ve Bey kapılarından olmak üzere iki koldan Urfa'ya girdiler. Millî kuvvetlere Fransızlar ateş etmedikçe silah kullanılmaması emredilmişti. Herhangi bir mukavemet olmayınca şehre olaysız olarak girildi. Fransızlar tarafından herhangi bir mukavemet gösterilmediğinden hanlar, camiler ve büyük binalara yerleşildi ve esaslı bir savunma tertibatı alındı.⁸⁵

Urfa'ya giren Kuvâ-yı Milliye büyük bir kabile halinde hükümet binası önüne geldi. Ali Sâib Bey Jandarma Dairesi'ndeki silah ve mühimmatı tutanakla aşiret reislerine dağıtarak bunların kendi adamlarına verilmesini sağladı.⁸⁶ Akabinde Fransızların daha önce işgal edip savunma düzeni almak için boşalttıkları binalara girilerek Fransızlarla Ermenilerin irtibatı kesilmeye çalışıldı.⁸⁷

Millî kuvvetlerin iâşe durumu çok kötüydü ve iâşe temini için elde para da yoktu. Bu meselenin halledilmesi için Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından 9 Şubat 1920'de belediye binasında yapılan toplantıda, Hacı Mustafa Bey'in başkanlığında bir komisyon kurularak gerekli paranın toplanması kararlaştırıldı ve bir iâşe defteri tanzim edildi.

⁸² Ursavaş, *Çukurova Faciaları* s. 74-75; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 224-225; ATASE, *Türk İstiklal*, IV, s. 116.

⁸³ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 76-79; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 225; ATASE, *Türk İstiklal*, IV, s. 116; Holmes, *Urfa'da Ermeni*, s. 63.

⁸⁴ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 75; ATASE, *Türk İstiklal*, IV, s. 115-116.

⁸⁵ TİTE. Kutu: 20, Belge: 3; TİTE. Kutu: 19, Belge: 17; Kutu: 320, Belge: 7; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 226. Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 79-80.

⁸⁶ Fırat, *Urfa Savaşından*, s. 40.

⁸⁷ Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 226; Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 80-81; Fırat, *Urfa Savaşından*, s. 43.

Komisyon kurulduktan sonra askeri tertibata girildi. Tahkimatlar yapılarak şehir savunmaya hazır hale getirildi. Bu amaçla şehir içindeki önemli noktalara avcı hendekleri kazıldı, yol ağzlarına barikatlar kurularak bazı evler ateş etmeye elverişli hale getirildi. Çanakkale Savaşı'nda yer almış Urfalılardan "Çanakkale de Savaşanlar Bölüğü" teşkil edildi.⁸⁸

Fransızlar Memleket Hastanesi, Mahmut Nedim Bey'in evi, Kürkçüzade Osman Efendi'nin evi, Şişkonun evi, Karalökzadelerin evi ile bağını işgal ederek buraları kısmen kışla, karargâh ve depo olarak kullanıyorlardı. Fransızların bulunduğu bu alan Kuvâ-yı Milliye kuvvetleri tarafından kuşatma altına alınmış, Kuvâ-yı Milliye birlikleri Fransızların doğu, kuzey (Külaflı tepesi) ve güney bölgesini tutarak kuşatmıştı. Şehir içinde ve şehre hâkim yükseklikte olan Tılfıdır (Til Fıtır) mahallesinde de Kuvâ-yı Milliye birlikleri bulunuyordu.⁸⁹ Düşmanın karargâh kurduğu saha içerisinde tarafsız bölge olarak Amerikan Yetimhanesi ile İsviçre Hastanesi bulunsa da bu binalar savaşın ilerleyen sürecinde örtülü olarak savaşa dâhil oldu⁹⁰

9 Şubat 1920'de Urfa'da mevcut Türk kuvvetlerinin durumu genel olarak şu şekildeydi: Badıllı Aşireti, reisleri Said Bey; Dögerli Aşireti, reisleri Bekir Bey; Şeyhanlı Aşireti, reisleri Hacı Ömer Efendi; Baziki Aşireti, reisleri Bekir Arus Ağa; İzdi Aşireti, reisleri Bozan Bey; Siverek aşiretleri de Mehmet Emin Efendi, Mehmet Ramazan Ağa ve Mehmet Sakıp Efendi idaresindeydiler. Bu kuvvetlerin sayısı toplam olarak 3000 kişiyi buluyordu.⁹¹ Fransız Kuvvetleri ise bir binbaşı kumandasında 500 er, 12 makinalı tüfek ve bir takım süvariden kurulu takviyeli bir taburdu. Bunlara ayrıca 500 kadar da silahlı Ermeni katılmıştı.⁹²

9 Şubat 1920'de Urfa'da yapılacak harekete Urfa Cezaevi'ndeki mahkûmların da katılması kararlaştırıldı. Bu amaçla tutuklu bulunan gençler silahlandırılarak cezaevinden çıkarılmaya başlandı. Salıverilen mahkûmlar Kuvâ-yı Milliye'ye katılmak üzere koşmaya başladılar. İşlerin bir an önce sonuçlandırılması için acele edildiğinden durumdan haberdar edilmeyen bir jandarma eri, mahkûmların kaçtıklarını sanarak havaya bir el ateş etti. Bu ateşi duyan Fransızlar şehir içinde harbin başladığını düşünerek ateşle karşılık verince, Urfa'da harp başlamış oldu.⁹³

Ali Sâib Bey, durumu aynı günün akşamı Heyet-i Temsiliye'ye bildirdi. Urfa çevresindeki demiryollarını tahrip etmekle görevlendirilmiş olan aşiret kuvvetleri de görevlerini yerine getirdikten sonra demiryolundaki istasyonlarda bulunan Fransız kuvvetlerine

⁸⁸ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 82; ATASE, *Türk İstiklal, IV*, s. 117.

⁸⁹ Açıanal, *Urfa Kurtuluşu*, s. 75.

⁹⁰ Açıanal, *Urfa Kurtuluşu*, s. 74-75. Akalın, *Millî Mücadelede*, s. 30.

⁹¹ Büyükoğlu, *Millî Mücadele*, s. 124.

⁹² TİTE. Kutu: 318, Belge: 30, ATASE *Türk İstiklal, IV*, s. 117-118.

⁹³ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 85; Fırat, *Urfa Savaşından*, s. 41; ATASE, *Türk İstiklal, IV*, s. 118; "9 Şubat Pazartesi sabahı çok soğuktu, dondurucu soğuk. Birden güneş doğarken, Büyük Camiden, kentteki her minareden, kaleden ve yüzlerce evden atılan silah sesleri duyuldu. "Saldırı başladı" dedik. Saldırı Araplardan değil, kenttendi. Urfa Fransızlara karşı ayaklanmıştı. Ayaklanmada asker yoktu, ayaklanan halktı." Holmes, *Urfa'da Ermenis*. 65.

saldırdılar. Telgraf hatları kesilerek çevre ile haberleşme imkânı da ortadan kaldırıldı.⁹⁴ Aynı günün (9/10 Şubat) 1920 gecesi yapılan bir taarruzla Fransız Siyasi Hâkimi Sajous'un karargâhına giren Kuvâ-yı Milliye kuvvetleri, içerdekileri püskürterek Fransız bayrağını indirip yerine Türk bayrağını çekti. Bu baskında alınan ganimetler, baskında önemli rol oynayan Badıllı Aşireti'ne verildi. Ayrıca cesaret gösteren erler de parayla taltif edildi.⁹⁵

Ermeni mahallesi civarında da bazı tedbirler alındı. Ermenilerin bir kısmı Fransızlar tarafından silahlandırılarak bu mahallede mevzilenmiş olan 200 kişilik bir Fransız kuvveti ile birlikte hareket ediyorlardı. Bunlara karşı harekete geçilerek ateş açılan evlere baskınlar düzenlendi ve buralar temizlenmeye çalışıldı.⁹⁶

Bu arada Urfa dışında Birecik ve Suruç bölgesindeki Fransız kuvvetlerinin de teslim olmaları istenmişti. Fransız kuvvetleri teslim olmayınca buralarda da çarpışmalar başladı ve Kuvâ-yı Milliye tarafından kuşatılan Birecik kasabasında hâkim tepeler ele geçirildi. Böylece Urfa'nın yanı sıra çevresinde de büyük bir direniş başlamış oldu.⁹⁷

Urfa'da, Fransız karargâhının işgal edilmesinden sonra Fransız kuvvetleri, Urfa'dan ayrılmayıp savunma tertibatı aldılar. Bu amaçla şehir dışındaki hastane, yetimhane gibi binaların yanı sıra Ermeni mahallesine yakın sağlam binalara asker yerleştirdiler.⁹⁸ Bu şekilde ateş gücünden istifadeyle açık arazideki Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin saldırılarını karşı koyma taktiği uyguladılar.⁹⁹

Kuvâ-yı Milliye tarafından yapılan hücumlar, düşmanın meskûn mahalde olmasından dolayı sonuçsuz kalmaktaydı. Fransız askerlerine karşı tüfeklerin etkisiz kalmasından ötürü 13. Kolordu Komutanlığından Urfa'ya top gönderilmesi talep edildi. Fakat millî kuvvetlerin yaptığı bu mücadeleye düzenli ordu birliklerinin dâhil olması, devletlerarası bir savaş gibi telakki edilerek siyasi krize dönüşebileceğinden talep edilen toplar gönderilemedi.¹⁰⁰

Bu nedenle Urfa halkı durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi. Mustafa Kemal Paşa 13. Kolordu Komutanlığı'na çektiği telgrafta, Urfalıların talebi üzerine Siverek'te bulunan iki dağ topunun Urfa'ya gönderilmesi ve Harbiye Nezareti'ne de bu dağ takımının subayları ile beraber Kuvâ-yı Milliye'ye katıldıklarını bildirmelerini istedi. 13. Kolordu Komutanlığı ise 11/12 Şubat 1920 gecesi Siverek'te bulunan 70-80 mermili bir Şinayder dağ topu ile birlikte bir makineli tüfek takımının, Urfa'da millî kuvvetler emrine

⁹⁴ Du Véou, *La passion de la Cilicie*, s. 141-142.

⁹⁵ TİTE Kutu: 19, Belge: 20; Kutu: 20, Belge: 4; Kutu: 320, Belge: 4. Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 230. ATASE *Türk İstiklal*, IV, s. 119.

⁹⁶ Büyükoğlu, *Millî Mücadele*, s.125.

⁹⁷ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 88-89.

⁹⁸ Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 231.

⁹⁹ Çatalbaş, "Kurtuluş Savaşı'nda", s. 244.

¹⁰⁰ Akalın, *Urfa Kurtuluş*, s. 80-82; Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 183-185; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 231.

gönderildiği ve gerekirse başka yardımların da yapılacağı Mustafa Kemal Paşa'ya haber verildi. Ayrıca Harbiye Nezaretine de bu silahların Kuvâ-yı Milliye tarafından zorla götürüldüğü bildirildi.¹⁰¹

Ali Sâib Bey Fransız kuvvetlerine teslim olmaları için bir mektup daha göndererek silah ve cephanelerini teslim etmeleri koşuluyla istedikleri yere kadar rahat bir biçimde götürüleceklerini taahhüt etti. Ayrıca Fransızların Maraş'ta yenildiğini bu nedenle boş yere direnmemeleri gerektiğini ifade etti. Fransız Komutan Hauger daha öncekinde olduğu gibi bu talebe de ret cevabı verdi.¹⁰²

Bu arada Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey tarafından da Ermeni cemaat liderlerinin yanı sıra Amerikan Yetimhane Müdiresi Holmes ile yazışmalar yapılıyordu. Ali Rıza Bey, Fransızların işgali sonlandırarak Urfa'yı terk etmeleri için aracı ve öncü olmaları hususunda bunlara telkinlerde bulunuyordu.¹⁰³

Urfa'dan 13. Kolordu'ya gönderilen 15 Şubat tarihli bir belgeye göre Urfa'da Ermeni ve Süryani gençlerinden 1200 kişi Fransız kuvvetlerine katılarak silahlanmışlardı.¹⁰⁴ Ermeni mahallesinden Fransız kuvvetlerine doğru gizli bir yol açılmış ve Türk kuvvetlerine ateş edilmişti. Böylece Fransızlar hem sayıca kuvvet kazanmış hem de takviye kuvvet getirebilmek için zaman kazanmışlardı. Bununla birlikte Kuvâ-yı Milliye'ye katılmak isteyen aşiret kuvvetlerinde de önemli artış yaşanıyordu. Bu aşiret kuvvetlerinin Urfa'ya girmesiyle idare ve iâşe noktasında sıkıntı yaşanacağından 13. Kolordu bu tarz hareketlere engel olarak Urfa'daki Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin sayısını kontrol altında tutmaya çalışıyordu.¹⁰⁵

Urfa'da savaş bu şekilde devam ederken Siverek'ten gönderilen tek topun yeterli olmayacağı anlaşıldı. Ayrıca kışın sert geçmesi ve savaşın uzaması sonucunda halkın ümitsizliğe kapılmasını engellemek amacıyla Mardin'den bir dağ topçu takımı gönderildi. Böylece Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin elindeki top sayısı ikiye çıkarıldı. Top sayısının ikiye çıktığının ve böylece ordunun bu işlere karıştığının anlaşılması amacıyla da toplar teker teker ateş ettirildi.¹⁰⁶ Urfa dışında olan Aneze Aşireti reisi Hacim Bey'in 600 civarındaki mevcudu ile birlikte Urfa'ya gelmesiyle taarruz için hazırlıklara başlandı.¹⁰⁷

Taarruz hazırlıkları sürerken 14 Şubat'ta belediye binasında yapılan toplantıda bir protesto telgrafnamesi kaleme alındı ve uluslararası kamuoyu oluşturmak amacıyla Sadaret'e, İngiltere, Amerika ve İtalya siyasi temsilciliklerine gönderildi. Aynı telgraf Ankara'ya da gönderilerek basına aksettirildi.¹⁰⁸

¹⁰¹ ATASE *Türk İstiklal*, IV, s. 120.; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 231.

¹⁰² Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 93-94.

¹⁰³ Akalın, *Millî Mücadelede*, s. 82; Holmes, *Urfa'da Ermeni*, s. 75-78.

¹⁰⁴ TİTE. Kutu: 317, Belge: 34; Akalın, *Millî Mücadelede*, s. 88; Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 185-186.

¹⁰⁵ ATASE, *Türk İstiklal*, IV, s. 122.

¹⁰⁶ ATASE, *Türk İstiklal*, IV, s. 121.; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 234.

¹⁰⁷ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 123. Bu rakam Hulki Saral ve Tosun Saral tarafından 800 olarak belirtilmiştir. Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 234.

¹⁰⁸ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 105; Açıanal, *Urfa Kurtuluşu*, s. 73.

6.1. Külâflı Tepesi Taarruzu

Ali Sâib Bey Fransız Komutanı'na şehri terk etmeleri için tekrar gönderdiği mektuba yine ret cevabı alınca 16 Şubat gecesi şehre hâkim bir noktada bulunan Külâflı Tepesi'nin alınması kararlaştırıldı. 17 Şubat 1920 sabahı, Fransız kuvvetlerine Yedek Subay Akif (Sözeri) emrindeki yaklaşık 40 kişilik Kuvâ-yı Milliye kuvvetleri tarafından bir baskın gerçekleştirildi. Yapılan plan gereği, tepe çember şeklinde kuşatıldıktan sonra bu çember daraltılarak tepedeki binaya yaklaşıldı. Burada bulunan iki Fransız askeri vuruldu. Çarpışmaya daha fazla dayanamayan Fransızlar buldukları binayı terk ederek tepeyi Kuvâ-yı Milliye hâkimiyetine bıraktılar. Baskın yaklaşık bir saat kadar sürdü ve bir otomatik tüfek, üç piyade tüfeği, üç yüz bomba, dört sandık cephane ve on altı esir ele geçirildi. Bu baskında tepenin ele geçirilerek burasının Fransızlardan temizlenmesi Urfa direnişi üzerinde oldukça olumlu bir etki yaptı.¹⁰⁹

Urfa'daki Fransızlara, 20 Şubat 1920 tarihine kadar kendi kuvvetleri tarafından hiçbir yardım gönderilmemişti. 20 Şubat günü, bir Fransız uçağı Urfa semalarına gelip yarım saat kadar dolaştıktan sonra iki kâğıt atarak geri döndü fakat bu kâğıtları niçin attığı anlayamadı. Uzun zamandır yapılan çarpışmalar son zamanlarda başarısızlıkla sonuçlanmaya başlayınca Urfa harekâtı uzayarak gittikçe karışık bir hâl almaya başlamıştı. Bu nedenle Kuvâ-yı Milliyecilerden bazıları tarım işlerini bahane ederek memleketlerine dönmeye, bazıları da başka yerlerdeki Fransız kuvvetlerine baskınlar yapma bahanesiyle Urfa'dan ayrılmaya başladı. Bu durum hem komutanları hem de halkı endişeye düşürünce bir kısım halk tarafından Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya, telgrafla bu husus haber verildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 13. Kolordu'ya emir vererek civarda bulunan aşiretlerin de Urfa'ya getirilmesini isteyerek alınması gereken diğer tedbirleri bildirdi.¹¹⁰

6.2. Bediüzzaman Karakolu'nun Zabtı

Ermeniler ile Fransız ileri karakolları arasında irtibat yolları oluşturularak mahsur kalan Fransızlara, Ermeniler tarafından destek verildiği yönünde kanaat oluşunca Kuvâ-yı Milliye kuvvetleri yeni bir baskın planı hazırladı. Bu plana göre 20/21 Şubat 1920 gecesi, Bozan Bey komutasında Bucak Aşireti ve İzollu Aşireti kuvvetleriyle Bediüzzaman Karakolu'na baskın düzenlenmesi planlandı. Böylece bu karakol alınarak Ermenilerle Fransızlar arasında irtibatın kesilmesi hedeflendi. Bu kuvvet, gece baskınıyla Ermeni mahallesi ile Fransız mevzileri arasında bulunan Bediüzzaman Karakolu'nu işgal etti ve Ermenilerle Fransızlar arasındaki irtibatı kesmeye muvaffak oldu. Bu taarruzdaki saldırı planına göre araziye gizlenen Kuvâ-yı Milliye kuvvetleri, karakola doğru yürüyüş kolunda ilerleyen Fransız kuvvetlerini önden ve arkadan gizlice sararak iki ateş altına almıştı. Fransızlar bu saldırı esnasında on kayıp vererek çekilmişlerdi. Kuvâ-yı Milliye ise üç şehit vermişti.¹¹¹ Bediüzzaman Karakolu'nun alınması ile Ermenilerin, Fransız

¹⁰⁹ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 110; Fırat, *Urfa Savaşından*, s. 53; Özçelik, *Milli Mücadelede*, s. 191; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s.234; Akalın, *Urfa Kurtuluşu*, s. 94; Müslüm C. Akalın, *Urfa Kurtuluş Yazıları*, Ankara: Şurkav Yayınları, 2015, s. 28.

¹¹⁰ Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 234-235.

¹¹¹ Fırat, *Urfa Savaşından*, s. 47-50; Akalın, *Urfa Kurtuluşu*, s. 98-99.

karargâhı ile olan bağlantısı somut olarak tespit edilmiş oldu. Bunun üzerine Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, Amerikan Yetimhanesi Müdiresi Caroline Holmes'a, Ermenilerin bu hareketlerinden vazgeçmesi gerektiğini bildiren bir mektup gönderdi. Mektupta Ermenilerin tarafsız kalmamalarından ötürü Ermeni mahallesine yakacak, erzak ve harbe yarar her şeyin girişinin Kuvâ-yı Milliye tarafından yasaklandığı bildirilerek ve Ermenileri ikaz ve ikna etmesi gerektiği de belirtildi.¹¹²

26 Şubat'ta, Fransız karargâhının yanından geçen küçük derenin yatağı değiştirilerek düşman susuz bırakılmak suretiyle teslim zorlanmak istendi. Keza, Ermeni mahallesi de tecrit edilerek buraya hariçten yiyecek sokulması yasaklandığından kiliseye Türk Bayrağı çekildiği takdirde tecridin kaldırılacağı bildirildi. Fakat Ermeniler bunu kabul etmedikleri gibi silahlı olarak tarafsızlıklarını muhafazaya devam edeceklerini bildirdiler. Fırsatını yakaladıkça küçük kıtalara ve tek buldukları Türklere ateş etmekten vazgeçmediler. Şehirde bulunan yabancı misyon mensupları da Fransızlara yardım etmekteydi. İsviçreli Doktor Fischer, suları kesilmiş olan Fransız işgal kuvvetlerine gösterdiği bir su kuyusu ile uzun bir süre dayanmalarını sağladı.¹¹³

6.3. Karalök'ün Bağı'na Baskın

28 Şubat'ta Kuvâ-yı Milliye kuvvetleri, Fransız kuvvetlerine 200 metre uzaklıkta olan Karakölük Bağı'na taarruz etti. Fransız kuvvetleri bu saldırıya daha fazla dayanamayarak beyaz bayrak sallayıp teslim olmaya karar verdiler. Fransız kuvvetlerinin teslim olması üzerine açık araziye çıkan Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerine, beyaz bayrak çekili tarafsız bina olan Amerikan Yetimhanesi'nden ateş açıldı.¹¹⁴ Binadan açılan şiddetli ateş sonucu Kuvâ-yı Milliye birlikleri dağılınca teslim olmak üzere olan Fransız kuvvetleri de kurtulmuş oldu.¹¹⁵ Buna rağmen Arif adlı bir milis, Kuvâ-yı Milliye birliklerine ateş eden makineli tüfeğin namlusunu yakalayarak tüm gücüyle çekti. Bu durum karşısında Fransız askeri tüfeği bırakıp kaçmıştı. Tüfeği yerinden almaya çalışan Arif, ağırlığından dolayı kaldıramayınca başka bir Fransız askeri tarafından şehit edildi. Bu taarruzda Kuvâ-yı Milliye Muhacir Arif, Rastgeldizade Hacı Ahmet ve Mamiki olmak üzere üç şehit verdi.¹¹⁶

¹¹² Akalın, *Urfa'nın Kurtuluşuyla*, s. 101-102.

¹¹³ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 123.

¹¹⁴ Akalın, *Urfa Kurtuluş Yazıları*, s. 18.

¹¹⁵ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 125.

¹¹⁶ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 194-195; Bu hücum katılıp yaralı olarak kurtulan Ahmet Mestçi'ye göre olay şu şekilde cereyan etmiştir. "28 Şubat 1920, şehirde kar diz boyu. Vazife aldık. Elli mücahit arkadaşla Fransız mevzilerinden Karalök'ün Bağı'na hücum edip, bu müstahkem mevki işgal edeceğiz. Dabakhane kahvesinde toplandık, silahlarımızı cephanemizi gözden geçirdik, gece yarısı hareket edeceğiz. Programa göre biz 25 mücahit arkadaşla hücum edince diğer 25 arkadaş bizi koruyacaklar. Çetede ben varım, Hacı Ahmet Rastgeldi var, Sultanteveli Muhacir Arif var, Eyyubiye mahallesinden Mamikî, Kaleboynu mahallesinden Teyfur, Dabbak Mami, Dabbak Hacı Osman, Dabbak Yahya, Hamamcı İmam Ali, Kemancızâde Fuat ve ismini hatırlamadığım kahramanlar var. Kazasız belasız Karalök'ün Bağı'nın hududuna geldik. Yirmibeş arkadaşla binayı sardık. Fransızlar şiddetli bir ateş açtılar. Karşılık verdik ve içeri beş-altı bomba fırlattık. Fransız askerleri arasındaki Müslüman Cezayirli ve zannedersen Senegalliler vardı. İçerden Arapça "Dahilek, dahilek! sesleri geldi. Bu, teslim oluyoruz manasındaydı, ancak binanın demir olan kapısının arakasına yığınla taş yığımlardı ve kapıyı açmanın imkânı yoktu. Biz binaya yaklaştık, mazgal deliklerini terk ettikleri için biz yararlanmaya başladık. Bağın kuzeyinde dokuz yüz Ermeni çocuğun barındığı Miss Holmes idaresinde dokuz rahibenin bulunduğu Ermeni

Bunun üzerine Ali Sâib Bey, Amerikan Yetimhanesi Müdiresi Holmes ve Doktor Fischer'a yaşananların savaş kurallarına aykırı olduğunu ve başka bir yere taşınmadıkları takdirde, Fransızlara ait karargâh bölgesinde bulunan Kızılhaç bayrağı çekilmiş binalara itimat edilmeyeceği şeklinde sert bir uyarı yaptı.¹¹⁷ Fransız Kumandanı Hauger'e de bir mektup gönderen Ali Sâib Bey yapılanın savaş kurallarına aykırı olduğunu ve tekrarlanmaması gerektiğini söyledi. Binbaşı Hauger ise durumun araştırılacağını Amerikan Yetimhanesi yetkililerinin böyle bir şeye müsaade edeceklerini düşünmediğini belirtti. Ayrıca yetimhaneye kuvvet yerleştirilmesinin, Amerikalıların Fransız müttefiki olmalarından kaynaklandığını ve amacın onları korumak olduğunu ifade etti. Doktor Fischer ise Ali Sâib Bey'e gönderdiği cevapta hastanesini taşımayacağını ilettili.¹¹⁸

Bu günlerde Fransızların da durumu gittikçe kötüleşmekteydi. Büyük ümitlerle bekledikleri yardım kuvveti gelmemiş ve erzakları bitmeye yüz tutmuştu. Urfa'da bulunan Fransız kuvvetlerinin muhasaraya alındığı kumandanlık tarafından haber alınmış fakat Maraş ve Antep'te de mücadele sürdürdüğünden yardım gönderilmesi mümkün olmamıştı.¹¹⁹

2 Mart günü, Albay Normand komutasında bir Fransız kuvvetinin top ve makinalı tüfekler ile donatılmış şekilde Urfa'ya yardıma geldiği haber alındı. Bu habere göre 3000 civarında askerden oluşan tam teçhizatlı bir Fransız kuvveti Akçakoyunlu'ya ulaşmıştı. Bu nedenle Kuvâ-yı Milliye'nin bir kısmı Suruç bölgesine sevk edilerek takviye kuvvetleri püskürtme yolu tercih edildi.¹²⁰

6.4. Mahmud Nedim'in Konağı'na Taarruz

Bu arada, 5. Tümen'den iki dağ topu Teğmen Kamil Bey komutasında bölgeye gönderildi. Bunun üzerine 3 Mart'ta Kuvâ-yı Milliye ile aşiret reisleri arasında düzenlenen toplantıda Belediye Başkanı Hacı Mustafa Bey, Fransız kuvvetlerine herhangi bir yardım gelmeden yapılacak son bir saldırı ile ağır bir darbe vurulması gerektiğini söyledi. Bu fikir diğer ileri gelenler tarafından da kabul görünce Fransız kuvvetlerinin elinde bulunan Kürkçü Osman Efendi'nin evine, Hayırsızların evinden Şişko'nun damına, Samsat Kapısı'ndan da Kürkçüzâde Mahmut Nedim Efendi'nin konağına topyekûn ateş açılarak büyük bir saldırı yapılması planlandı. Saldırı planına göre Kuvâ-yı Milliye, halk ve aşiret reisleri tarafından

Yetimhanesinde beyaz bayrak asılı bulunuyordu. Bu çocukların iâşesi Kuvâyı Millîyye tarafından karşılanırdı. Biz Fransızlar'la yaklaşmışken bu binada bulunan Fransız askerlerinin yan ateşine tutulduk. Sağımda Hacı Ahmet Rastgeldi, solumda Eyyubiye Mahallesinden Mamıki ve Mustafa derhal şehit oldular. Ben, Kemancızâde Fuat, Kalaboynu mahallesinden Teyfur ve Sultantepe köyünden Muhacir Arif, Seyit Mehmet, Hüseyin adlı mücahitler yaralandık. Şehit ve yaralılarımızı gece vakti kurtardık. Düşman fazla zayıat verdikleri için ertesi gün kendiliğinden bağ evine tahliye etmişlerdi." Akalın, *Millî Mücadelede*, s. 103-104.

¹¹⁷ Fransız komutanına, yetimhane müdürü ile hastane doktoruna gönderilen mektupların tam metni için bkz. Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 127-129.

¹¹⁸ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 128-129.

¹¹⁹ Andrea, *Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebatı*, çev., Kadri, İstanbul: Askeri Matbaa, 1341, s.14-15.

¹²⁰ Fırat, *Urfa Savaşından*, s. 67; Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 138-139; Akalın, *Urfa Kurtuluşu*, s. 107.

Fransızlara her taraftan ateş açılarak hücum edilecekti. Planlanan bu saldırı Urfa'nın Fransızlarca işgalinden beri Kuvâ-yı Milliye'nin ilk büyük taarruzu olacaktı. Başlayan top atışlarıyla birlikte makinalı tüfek sesleri ile çarpışmalar başladı.¹²¹

4 Mart 1920 tarihinde Kuvâ-yı Milliye kuvvetleri tarafından taarruza geçilmiş, top takviyeli şiddetli saldırı sonrasında Fransızlara ait binalar kısmen tahrip edilmişti. Fakat aşiret kuvvetleri tarafından kesin bir sonuç elde edilemedi. Bunun sebebi ise taarruz kuvvetlerinin milis güçler oluşu ve başlarında muvazzaf subay bulunmamasıydı. Son zamanlarda gönderilen muvazzaf subayların sayısı da çok azdı. Ayrıca Fransızların bol miktarda ateşli silahının özellikle de makinalı tüfeklerinin olmasıyla üstün bir ateş kuvvetine sahip olmaları, savunma imkânlarını arttırıyordu.¹²² Bir süre sonra Fransızların bulunduğu mevki itibarıyla Kuvâ-yı Milliye açık arazide hedef haline gelerek profesyonel ordu karşısında büyük kayıplar vermeye başlayınca geri çekilmek zorunda kaldı.¹²³

Bu taarruz Urfa'da meydana gelen çarpışmalarda millî kuvvetlerin gerçekleştirdiği ilk taarruz olduğundan oldukça fazla zayıyat verildi. Taarruz sonucunda yalnızca tanınan şehitlerin sayısı 82 olup bunlar da yakınları tarafından tespit edilenlerdi. Bu sayıya köylüler ve sahipleri tarafından götürülen şehitler dâhil değildi. Yaralıların kesin sayısı da bilinmiyordu. Urfa hastanesi bir günde dolup taşmıştı. Fransızların zayıyatının ise daha fazla olduğu anlaşıldı.¹²⁴

Bu saldırıda Kuvâ-yı Milliye büyük kayıplar vermesine rağmen Fransız subayının günlüğüne "Manevi kuvvetimiz çok düştü. Türkler yarın da aynı şiddetli, hücumu devam edecek olurlarsa dayanamayacağız. Geceyi dehşetli bir korku içinde geçirdik" notlarını düşmüş olması, Fransız kuvvetlerinin içinde bulunduğu durumunu göstermesi açısından önemlidir.¹²⁵ Antep'teki Fransız işgal komutanı Albay Abadie ise Fransızların, Urfa içinde buldukları durum hakkında "Urfa'da Fransız kuvvetlerinin mahsur kaldığı ve bütün yolların kesilmiş bulunduğu anlaşıldı. Türkleri bu olay daha da cesaretlendirmiş hatta Fransızların Antep'ten atılma fikrini bile arttırmıştır" demektedir.¹²⁶

6.5. Şehir Dışındaki Gelişmeler

2 Mart günü Urfa'ya doğru yola çıktığı haber alınan Albay Normand'ın kuvveti, Akçakoyunlu taraflarında rayları kontrol ederek ve yıkılan köprülerden geçebilme yolları arayarak ağır ağır ilerliyorlardı.¹²⁷ Normand kuvvetlerinin amacı Birecik üzerinden Urfa'ya gitmekti. Fransız kuvveti Cerablus'a doğru ilerlerken çevre köylerde bulunan köylüler, Fransız kuvvetlerinin önünden kaçmaya başladı. Fransızlar bir kısım

¹²¹ Akalın, *Millî Mücadelede*, 108; Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 140-141.

¹²² Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 237.

¹²³ Çatalbaş, "Kurtuluş Savaşı'nda", s. 248.

¹²⁴ TİTE. Kutu: 17, Belge: 72; Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 141; Firat, *Urfa Savaşından*, s. 56-58; Du Véou, *La passion de la Cilicie*, s. 243-244.

¹²⁵ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 142.

¹²⁶ Abadi, *Türk Verdünü Gaziantep Antep'in Dört Muhasarası*, Gaziantep: Gaziyurt Matbaası: 1999, s. 42-43.

¹²⁷ Akalın, *Urfa Kurtuluş*, s. 107.

kuvvetlerini Birecik'e bıraktı. Kuvâ-yı Milliye tarafından bunlara bir taarruz düşünüldüyse de başarılı olunamadı ve Kuvâ-yı Milliye Birecik'ten çıkmak zorunda kaldı. Fransızları takviye etmek üzere yeni bir kuvvetin geldiği haber alınınca Urfa'dan Suruç'a doğru Aneze aşiretinden oluşan geniş çaplı bir kuvvet gönderildi. Suruç'ta Aneze aşireti ile karşılaşan Fransız kuvvetleri, Ali Sâib Bey'in yardımıyla gelebileceğini değerlendirerek geri çekildiler. Bu nedenle takviye kuvvetleri Urfa'ya ulaşamadığından Urfa'daki Fransızların bekledikleri yardım gerçekleşmedi.¹²⁸

Bu sırada Millî Aşireti'nden Abdurrahman ve İsmail, Fransız subaylarıyla Harran'da görüşüp haberleşerek Siyale Aşireti Reisi Salihü'l-Abdullah ile birlikte Harran ve çevresindeki köyleri yağmaladılar. Meydana gelen olaylarda köylüler zor durumda kaldı. Millî Aşireti Reisi Mahmut Bey, 13. Kolordu'dan bu kişilerin denetlenmesini isteyerek aşiretten çıkarıldıklarını belirtti.¹²⁹

Fransızlar ve Ermenilerin kazalardaki yağma hareketlerinin Urfa merkezine yansımaları Ketikanlı Aşireti Reisi Basravi'nin Fransız kuvvetlerine dâhil olarak onlarla birlikte halka zulmettiği; Fransızların, Urfa'ya girmesi halinde birçok kişinin tutuklanarak idam edileceği ve Ermenilerin intikam alacağı söylentisi yayılmaya başladı. Bu gelişmeler üzerine Urfa'da asayiş bozulmaya başladı. Ermenilerin bir kısmı Müslüman mahallelerine girerek Müslüman ahalie ateş etmeye başlayınca Urfalılar kısmen göçe başladı. Bu göç hareketlerine karşı Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmeleri ile tedbir alındı ve göç etmek yasaklandı. Bir Kuvâ-yı Milliye bölüğünün de şehirde dolaşarak olay çıkaranları yakalayıp Heyet-i Merkeziye'ye teslim etmesi kararlaştırıldı. Bu şekilde birkaç kişi gözaltına alındı.¹³⁰

Ali Sâib Bey, Suruç civarında Fransızlarla silahlı çatışmaya giren Aneze Aşireti'nin, Fransızların Ermeni çeteleri ve Basravi aşiretinden yardım alma ihtimalinden ötürü yetersiz kalacağını düşündü. Bu nedenle makinalı tüfek, top ve yaklaşık 600 mevcutlu Kuvâ-yı Milliye gücü ile Fransızları Akçakale'de karşılamak üzere Urfa'dan ayrıldı. Böylece halk ve aşiretlerin bozulan maneviyatlarının düzeltilmesi amaçlandı.¹³¹

6.6. Fransızlar Zor Durumda

Urfa'da ise Fransızları teslim zorlamak için yapılan hücumlar devam etmekteydi. 29-30 Mart gecesi Fransızların cephanesinin azalmasını fırsat bilen ve başlarında Murad'ın olduğu Badıllı Aşireti'ne mensup çeteler, Fransız ileri karakollarına baskın yaptılar. Hacı Bekir'in hanından ilerleyen Kuvâ-yı Milliye birliği, Hacı Sait Ağa'nın bağından geçerek Şişko'nun bağındaki ağılarda bulunan Fransız askerine doğru yürüdüler. Durumu gören Fransızlar, şiddetli bir şekilde makinalı tüfek ateşi açtılar. Kuvâ-yı Milliye zayıf olarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu olayda yedi şehit verilmiş ve üç kişide yaralanmıştı.¹³²

¹²⁸ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 147.

¹²⁹ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 142.

¹³⁰ Akalın, *Urfa Kurtuluşu*, s. 114-116.

¹³¹ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 145-146.

¹³² Akalın, *Millî Mücadelede*, s. 136.

30-31 Mart gecesi Fransızların tahkim ettikleri hastaneye tekrar bir baskın düzenlendi. 1-2 Nisan gecesi ise Fransızlar Türk mevzilerine karşı hücumla geçtiler de geriye atıldılar. 3 Nisan 1920'de Fransızlara tekrar teslim olmaları teklif edildi fakat bu teklif de diğerleri gibi reddedildi.¹³³ Bununla birlikte Fransız takviye kuvvetinin, millî kuvvetlerle birleşen aşiret kuvvetleri tarafından Telebyaz ve Suruç'ta durdurularak geri dönmesi üzerine, Urfa'daki Fransız kuvvetinin yardım alma ihtimali de ortadan kalkmıştı. Bu kuvvet Ermenilerin de iase sıkıntısına düşmesi ve Türk kuvvetlerinin Ermenilerle Fransızlar arasındaki irtibatı kesmesiyle iyice mahsur kaldı. Bu nedenle erzak ve su sıkıntısı ciddi boyuta ulaşan Fransız kuvveti, katırlarını keserek yemeye başlamıştı.¹³⁴

İçinde buldukları zor durumdan kurtulmak isteyen Fransızlar, erzak alabilmek için birkaç saldırı girişiminde bulunsalar da başarısız oldular.¹³⁵ Ali Sâib Bey tarafından Fransızlara yeniden teslim olmaları yönünde çağrı yapıldı. Bu çağrıya Fransız Binbaşı Hauger, savaşma taraftarı olmadığı fakat General Gouraud'nun izni olmadan Urfa'dan çıkamayacakları yönünde cevap verdi.¹³⁶

Urfa'da Fransızlarla mücadele devam ederken 6 Nisan 1920'de, Urfa Kuvâ-yı Milliye Komutanı Ali Sâib Bey, Büyük Millet Meclisi'ne Urfa milletvekili olarak seçildiğinden yerine 24. Alay Komutanı Binbaşı Nuri "Pehlivanzade" unvanı ile görevlendirildi. Fakat Ali Sâib Bey, Fransızlar Urfa'dan çekilinceye kadar görevine devam etti.¹³⁷

7. Fransızların Urfa'yı Tahliyesi

Yardım kuvvetlerinin her an gelebileceği ümidiyle erzak depolama ihtiyacı hissetmemiş olan Fransızlar, aynı tarihlerde büyük bir sıkıntı içerisine düşmüşlerdi. Bu nedenle Urfa Fransız İşgal Komutanlığı, Urfa'yı tahliye etme kararı aldı. 5 Nisan'da bir Fransız subayı Fırfırlı Kilise'de bulunan Ermeni cemaati liderlerini ziyaret ederek tahliye kararını gizli bir şekilde bildirdi. Fakat Fransa'nın şerefini korumak amacıyla, bu çekilmenin Ermenilerin isteğiyle ve onları korumak gayesiyle yapıldığı izlenimi vermek istiyorlardı. Bu nedenle Ermenilerin açlık çektikleri yönünde bir bahane ile Urfa'dan ayrılmaları hususunda kendilerine yardımcı olmalarını istediler. Bunun üzerine Ermeniler, yazdıkları bir mektupla Mutasarrıf Ali Rıza Bey'den görüşme talep ettiler. Bu talepleri olumlu karşılanarak içlerinde Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Ali Sâib'in de bulunduğu bir Türk heyetiyle görüşmeleri sağlandı. Ermeni heyetinde Doktor Beşliyan ve Ermeni Milletvekili Mihran bulunuyordu. Ermeniler, aslında bir ay kadar daha yetebilecek yiyecekleri bulunmasına rağmen yiyecekleri tükendiği için zor durumda kaldıklarını bildirerek kendilerine erzak yardımı yapılmasını istediler. Türk tarafı, yiyecek yardımı

¹³³ ATASE *Türk İstiklal, IV*, s. 126.

¹³⁴ Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 241; Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 160.

¹³⁵ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 157-158.

¹³⁶ Akalın, *Urfa Kurtuluş*, s. 138.

¹³⁷ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 218; Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 183.

yapılmasında bir sorun bulunmadığını fakat Türk halkının da aynı durum içerisinde olduğu cevabını verdi. Aylardan beri ticaretin durduğunu ve Fransızlar şehirden çekilmediği sürece durumun bu şekilde devam edeceğini bildirdi.¹³⁸

Ermeni heyeti, bu hususu Fransızlara bildirmek ve gerekli açıklamalarda bulunmak için Fransızlarla görüşmelerine izin verilmesini isteyince kendilerine izin verildi.¹³⁹ Ermeni sözcüleri Mihran ve Doktor Beşliyan, bir Türk jandarması eşliğinde, 7 Nisan 1920 günü Fransız karargâhına giderek komutanlarla görüştüler. Görüşme iki saat sürmesine rağmen bir karara varılamadı. Fransızlar 24 saat sonra, Ermenilerin aç kalmalarını bahane ederek Urfa'dan çekilme kararı aldıklarını söylediler. Bu durumda Ermeni Doktor Beşliyan'ı kullanamayınca, İsviçreli Dr. Fischer imzasıyla gönderdikleri mektupta, belirttikleri şartların kabul edilmesi koşuluyla mütareke yapmak istediklerini bildirdiler. Fransızların, 8 Nisan 1920 tarihinde Urfa Mutasarrıfı Ali Rıza Bey'e ilettikleri şartlar şu şekildeydi:

1. Urfa'da ölen Fransız askerlerin mezarlarına saygı gösterilmesi
2. Ermenilerin korunması
3. Amerikalıların hayatlarının ve mallarının korunması
4. Cerablus'a kadar yüklerinin taşınması için 60 deve ve 25 yük arabasının verilmesi
5. Esirlerin geri verilmesi
6. Urfa ileri gelenlerinden on kişinin Cerablus'a kadar kendilerine refakat etmesi
7. Dr. Fischer hastanesinde olan yaralı Fransızların hayatlarının korunması
8. Fransız kuvvetlerinin şehir dışına kadar güvenliklerinin sağlanması
9. Çarpışmaya son verilmesi
10. Yapılacak bu antlaşma hükümlerinin, iki taraftan da imzalanıp onaylanması¹⁴⁰

Fransızlar Kuvâ-yı Milliye'yi resmen tanımadıkları için çekilme şartlarını kapsayan tekliflerini Urfa Mutasarrıflığı'na yapmışlardı. Fransızların öne sürdükleri şartlar, Mutasarrıf Ali Rıza Bey önderliğinde şehrin ileri gelenleri ve cemiyet tarafından toplanılarak görüşüldü. Ali Sâib Bey, on kişilik heyet maddesini kabul etmeyeceğini bildirdi. Toplantıya katılan diğer Kuvâ-yı Milliye ileri gelenleri ise başka yerlerdeki masumlara karşı kullanabilecekleri gerekçesiyle Fransızların silahlarını bırakarak şehri terk etmeleri gerektiğini söylediler.¹⁴¹

Kuvâ-yı Milliye idarecileri toplantı sonunda, anlaşmanın bu şekilde kabul edilmemesi gerektiğini kesin bir dille belirttiler. Türk tarafının görüşleri Fransızlara bildirilince Mutasarrıf Ali Rıza Bey'e gelen cevapta teminat olarak istedikleri on kişilik heyetten vazgeçtiklerini, bunun yerine kendilerine rehberlik etmesi amacıyla subay komutasında

¹³⁸ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 184-185; Holmes, *Urfa'da Ermeni*, s. 95.

¹³⁹ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 222-223.

¹⁴⁰ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 185.

¹⁴¹ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 223; Akalın, *Urfa Kurtuluşu*, s. 145.

bir müfrezenin verilmesini istediler. Urfa'yı silahlı olarak tahliye edeceklerini bunun Kuvâ-yı Milliye'nin yollarını çevirme ihtimaline karşı savunma amaçlı olduğunu ileri sürdüler. Çekilme şartlarında uzlaşmanın sağlanabilmesi amacıyla 9 Nisan günü saat 14.00'da, hastane karşısındaki Karakoyun Deresi üzerindeki köprüde görüşmeye karar verildi. Bu görüşmede Türk tarafını Belediye Başkanı Hacı Mustafa, Mutasarrıf Ali Rıza Bey, eski Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Urfa Milletvekili Ali Sâib; Fransız tarafını ise Binbaşı Hauger, Urfa Fransız Siyasi Hâkimi Sajous ve Ermeni Doktor Beşliyan temsil ediyordu. Yapılan görüşmeler sonrasında Urfa ileri gelenlerinden on kişi yerine jandarma subay ve personeli verilmesi uygun görülerek Fransızların Urfa'yı silahlı olarak boşaltmalarına karar verildi.¹⁴²

İki taraf arasındaki antlaşma şartlarına uygun olarak Fransızların ağırlıklarının taşınması için talep ettikleri deve ve yük arabaları verildi. Fransız esirleri serbest bırakılarak kendi garnizonlarına gönderildi. Fransızlara kılavuzluk etmek için Ömer İzzet Efendi önderliğinde on jandarma eri görevlendirildi.¹⁴³

Fransızlar büyük bir süratle bütün hazırlıkların tamamlayarak 11 Nisan 1920 saat 01.00'da Urfa'dan ayrılmak üzere yola çıktılar. Fransızların şehri tahliye edecek olmasından ötürü büyük bir sevinç ve heyecan içinde olan Urfa halkı, gece olmasına rağmen bu ana tanıklık edebilmek adına mahallelerinden şehir merkezine gelmişlerdi. Fransız Kumandanı Hauger, şehirden ayrılmadan önce Ermeni mahallesinde Doktor Beşliyan ile görüşerek pek yakında büyük kuvvetlerle geri döneceğini söyleyerek vedalaştı. Fransızlar, kendileri şehirden ayrıldıktan sonra işgalin ilk gününden itibaren kendileriyle işbirliği yapan Ermenilerin katliama uğrayacağını düşünüyorlardı. Şehirden ayrılan Fransızlara, onlarla birlikte hareket ettikleri için cezalandırılacaklarını düşünen pek çok Ermeni de katıldı. Böylece 1 Kasım 1919 tarihinde Urfa'yı işgal eden ve 8 Şubat 1920'den beri de millî kuvvetler tarafından muhasara altına alınmış olan Fransızlar, şehri boşaltmış oluyorlardı. Fransızların Urfa'dan ayrılmasıyla şehirde yaşanan Fransız işgali, 5 ay 10 gün sonra sona ermiş oldu.¹⁴⁴

8. Şebeke Vakası

Binbaşı Hauger Urfa'dan çıkar çıkmaz Yüzbaşı Perrault'yu, 3 bölük kumandasında olmak üzere öncü çıkardı. Ayrıca iki Türk jandarması ile birkaç Ermeni'yi de kılavuz olarak görevlendirdi. Ali Sâib Bey, Fransızların alabilecekleri kuvvetlerle geri dönebilme ihtimaline karşın Teğmen Halil Münir Bey önderliğinde 100 kişilik jandarma müfrezesini tedbir amaçlı Fransızları takip etmekle görevlendirmişti. Bu müfreze, Fransızları 3 kilometre gerilerinden Cerablus'a kadar takip edecekti.¹⁴⁵

¹⁴² Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 186-187; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 245.

¹⁴³ Akalın, *Urfa Kurtuluşu*, s. 147.

¹⁴⁴ TİTE Kutu: 20, Belge: 67; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 246; Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 199; ATASE, *Türk İstiklal*, IV, s. 128.

¹⁴⁵ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 188; Akalın, *Urfa Kurtuluşu*, s. 148.

11 Nisan sabahı şehirden aşağı yukarı 15 km uzaktaki Şebeke Mevkii'ne (Firuz Paşa Deresi) gelindiğinde o ana kadar çevrede toplanan aşiret kuvvetleriyle Fransızlar arasındaki gerginlik birdenbire bir çatışmaya dönüştü. Bu sırada Amerikan Yetimhanesi Müdiresi Holmes'i ziyarete giden Mutasarrıf Ali Rıza Bey ile Nuri Bey, uzaktan ateş sesleri duyulunca gereken tedbirlerin alınması amacıyla yetimhaneden ayrıldılar. Bu esnada şehirde oluşan kargaşa ve söylentiler şehirden ayrılan Fransızların, Normand kuvvetleri ile birleşip köyleri yakarak geri geldikleri şeklindeydi. Hâlbuki Fransız kuvvetleri Şebeke Boğazı'na geldiklerinde Fransızlara öncü olan Ermenilerin yolda rastladıkları aşiretlere ateş açması sonucu çatışma çıkmıştı. Çatışmaya çevre aşiretlerin de dâhil olması ve Fransız kumandanının kuvvetlerine pozisyon aldırarak takipte olan müfrezeye ve aşiretlere ateş açtırması sonucu çatışma muharebeye dönüşmüştü. Bu çarpışmada daha önce öncü olarak çıkarılmış olan Yüzbaşı Perrault ve emrindeki kuvvetlerden 40 kadar asker kurtulmayı başardıysa da bunların büyük çoğunluğu tekrar yakalandı. Başta Fransız kumandanları Hauger ve Sajous olmak üzere 296 Fransız subay ve askeri öldürülmüş, 67 yaralı olup 140 asker de esir alınmıştı. Yaşanan olayda Fransız askerlerinden sadece üç kişilik bir grup kurtulmaya muvaffak olmuştu. Böylece Fransızlar Urfa işgalini büyük bir kayıpla sonlandırdılar.¹⁴⁶

9. Urfa'nın Tahliyesi Sonrası Bölgedeki Çarpışmalar

11 Nisan 1920 günü Urfa'dan çekilmek mecburiyetinde kalan Fransızlar, çekilme esnasında uğradıkları yenilginin intikamını almak amacıyla Urfa üzerine yürümek için hazırlıklara başladılar. Fransızların bu kararı çeşitli kaynaklar tarafından Türk komutanlığına ulaştırıldığından gerekli tedbir ve önlemler alınmaya başlandı. Urfa üzerine yürüyüşe başlayan Fransız kuvvetleri, 6 Mayıs 1920 günü Arappınar İstasyonu'ndan hareketle Suruç'a geldi ve 7 Mayıs günü Biridiş istikametine doğru harekete geçti. Fransızların yeniden Urfa'yı işgale geldiğini haber alan Urfalılardan 1500'den fazla silahlı Sarımağara'ya doğru harekete geçtiler. Suruç'tan Biridiş'e çekilmek mecburiyetinde kalan Türk kuvvetleri bölgeye gelen Urfalılarla birleşti ve 8 Mayıs'ta Fransızlarla çatışma başladı. Ertesi gün Fransızlar geri çekilmek zorunda kaldılar. Fransızların geri çekildiği anlaşılınca uzak mesafeden takibe ve irtibatı kaybetmemeye gayret edildi. Muharebe sahasında yapılan tespitlere göre Fransızların 150 kadar ölü ve yaralı olduğu anlaşıldı.¹⁴⁷

Bu başarısızlıktan sonra Fransızlar Urfa harekâtından vazgeçerek Arappınar İstasyonu'nun emniyetini sağlayacak şekilde 200 piyade, 100 süvari ve iki de top bırakarak Mayıs ayı ortalarında kuvvetlerinin büyük bir kısmı ile Cerablus istikametine çekildiler. Fransız kuvvetinin azaldığını haber alan Kuvâ-yı Milliye birlikleri, 15 Mayıs

¹⁴⁶ Ursavaş, *Çukurova Faciaları*, s. 199. Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 231; Du Véou, *La passion de la Cilicie*, s. 264-267. ATASE, *Türk İstiklal*, IV, s. 128-19; Amerikan New York Times Gazetesi'ne yansıyan haberlerde ise Urfa'da ölen Fransızlarla ilgili 200 ila 500 arasında değişen sayılar verilmiştir. Uğur Üçüncü, "The New York Times'a Göre Urfa'nın İşgali ve Kurtuluşu", *History Studies*, 12/5 (2020), s. 2765.

¹⁴⁷ Saral, *Türk İstiklal*, IV, s. 119-120; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 252.

1920'de taarruza geçerek Fransızların çekilmelerini sağladı. Taarruzun sonuna doğru millî kuvvetlerde yaşanan disiplinsizlik ve gevşeklik Fransızların güvenli bir şekilde geri çekilmesine sebebiyet verdiğinden büyük bir fırsatın kaçırılmasına neden oldu. Fransızların, Urfa'ya düzenlemeleri muhtemel yeni bir saldırı harekâtı nedeniyle kuvvetlerin çoğaltılması gerektiğinden 24. Süvari Alayı'nın Viranşehir'de bulunan bir piyade taburu ile 12.Süvari alayının Adıyaman'daki bir bölüğü Urfa'ya gönderildi. Elazığ'da bulunan 15. Alay Siverek'e ve bu alayın Malatya'daki taburu da iki topla birlikte Urfa civarına gönderildi. Siverek ve Mardin üzerinden gönderilen yüze yakın düzenli orduya mensup silahlı er de milis kuvvetleri için oldukça önemli bir güç oldu.¹⁴⁸

Türkler tarafından bölgede düzenli bir ordu oluşturulmaya çalışıldığı haberi Fransızlara ulaştınca, Tel-Abyad'taki müfrezelerini Arappınar'a çekerek toplu olarak bir yerde bulunmaya karar verdiler. Fransızların çekildiği Tel-Abyad, Türk kuvvetlerince ele geçirildi. Ayrıca Harabnas ve Gültepe istasyonlarında bulunan Fransız kuvvetleri de civardaki aşiretlerin ve milis kuvvetlerin baskınıyla zayıf vererek Arappınar'a doğru çekildiler.¹⁴⁹

Bu suretle Arappınar'a kadar olan 70 kilometrelik demiryolu hattı Türklerin eline geçti. Suruç'ta bulunan Kuvâ-yı Milliye birlikleri tarafından 4-5 Haziran'da Fransızlara karşı büyük bir baskın gerçekleştirerek Arappınar İstasyonu ele geçirildi. Ayrıca Fransızlara ait bol miktarda eşya, malzeme ve cephaneye el konuldu. Haziran ayı başlarında Fransızlar, Siftek ve Cerablus istasyonlarını ellerinde bulundurmaktaydılar. Bu tarihte Fransızlara yapılan yeni bir baskınla Siftek İstasyonu da ele geçirildi. Siftek'ten Cerablus'a çekilen Fransız kuvvetleri, Siftek Boğazı'nda pusu kuran millî kuvvetlerin baskınına uğrayıp önemli ölçüde zayıf vererek Cerablus'a çekilebildi. Fransızlar Kuvâ-yı Milliye karşısında uğradıkları bu bozgunun sonra bir daha Fırat nehrinin doğusuna geçemediler. Böylece Haziran 1920 sonlarına doğru Fransız kuvvetlerinin tamamı Fırat'ın batısına atıldığından Urfa Sancağı'nda Fransız kuvveti kalmamış oldu.¹⁵⁰

10. Sonuç

İtilaf devletleri I. Dünya Savaşı sırasında gizli antlaşmalarla belirledikleri işgal planlarını, Mondros Mütarekesi'nden sonra hızlı bir biçimde tatbik etmeye başladılar. Bu bağlamda Osmanlı topraklarında başlayan işgaller çerçevesinde Urfa da ilk olarak 24 Mart 1919'da İngiliz işgaline uğradı. Akabinde ise Suriye İtilafnamesi gereği şehirdeki İngiliz işgali, 30 Ekim 1919'da yerini Fransız işgaline bıraktı. Şehirdeki Ermeniler de işgal güçleri ile birlikte ederek taşkınlıklarda bulundular. Böylece şehirde asırlardan beri devam eden Müslüman-Türk varlığı sona erdirilmek istendi. İşgal hareketlerine karşı İstanbul Hükümeti'nin sessiz kalması bölge halkını harekete geçirdi. Urfa halkı, Meşhur On İnkiler önderliğinde teşkilatlanarak kendi vatanlarını savunmak için harekete geçtiler. Bu

¹⁴⁸ Saral, *Türk İstiklal*, IV, s. 120; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 252.

¹⁴⁹ Özçelik, *Millî Mücadelede*, s. 241. Saral, *Türk İstiklal*, IV, s. 120.

¹⁵⁰ Saral, *Türk İstiklal*, IV, s. 120-121; Saral ve Saral, *Vatan Nasıl*, s. 253.

teşkilatlanmada halk, şehirli-köylü, sivil-memur, halk-eşraf ayrımı olmadan düşman işgaline karşı bir araya geldi. Urfa aşiretleri de bir-iki istisna dışında Millî Mücadeleyi destekledi. Urfa'da Fransız işgaline karşı gerçekleştirilen direniş hareketi, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Heyet-i Temsiliye tarafından da desteklenerek koordinasyon sağlanmaya çalışıldı. Urfa ortaya koyduğu dayanışma ruhu ve "Şanlı" mücadele ile Anadolu'da düşman işgalinden kurtulan ilk şehirlerden birisi oldu. Böylece Urfa Millî Mücadelesi, işgal atındaki diğer bölgeler özellikle de Güney Cephesi'nde Fransız işgalindeki diğer yerler için cesaret kaynağı ve umut ışığı haline geldi.

Kaynaklar / References

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. HR. SYS. 2542-5/9; 2543-4/35, 2543-10/27-29; 2543-11/5-6; 2543-11/35; 36; 2544-6/7-8; 2544-8/1.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Kutu: 17, Belge: 72.

Kutu: 19, Belge: 17, 20, 101.

Kutu: 20, Belge: 3, 4, 67.

Kutu: 25, Belge: 87.

Kutu: 28, Belge: 148.

Kutu: 317, Belge: 34.

Kutu 318, Belge: 24, 30.

Kutu: 320, Belge: 4, 6, 7.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, 103 (Ocak 1997), Belge No:2868; Belge No:2872; Belge No:2871.

Sürelî Yayınlar

Hâkimiyet-i Millîye, 3 (20 Kânûn-ı Sâni 1336 / 20 Ocak 1920).

Hâkimiyet-i Millîye, 10 (21 Şubat 1336 / 21 Şubat 1920).

Araştırma ve Tetkik Eserler:

Abadi. *Türk Verdünü Gaziantep Antep'in Dört Muhasarası*. Gaziantep: Gaziyurt Matbaası: 1999.

Açanal, Hasan. *Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı*. Ankara: Şurkav Yayınları, 2001.

Akalın, Müslüm C. *Urfa Kurtuluş Yazıları*. Ankara: Şurkav Yayınları, 2015.

Akalın, Müslüm. *Millî Mücadelede Urfa Anılar-Belgeler*. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2016.

Akalın, Müslüm. *Urfa Kurtuluş Destanı: Millî Mücadelede Urfa Belgeler ve Anılar*. Ankara: Şurkav Yayınları, 2008.

Akalın; Müslüm. *Urfa'nın Kurtuluşu ile İlgili Belgeler*. Ankara: Şurkav Yayınları 1997.

Ali Rıza. *Ahfada Yadigâr Urfa Mücadelesi*. Haz., Müslüm Akalın, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1995.

Andrea. Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebatı. Çev. Kadri, İstanbul: Askerî Matbaa, 1341.

Arsan, Nimet. Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri 1917-1938. Ankara: TTK Basımevi, 1964.

- ATASE. *Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999.
- ATASE. *Türk İstiklâl Harbi, Güney Cephesi*. Cilt IV, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2009.
- Başkan, Ömer Fatih. "Millî Mücadele Yıllarında İngiliz ve Fransızların İşgal Ettikleri Güney Bölgesi'nde Haberleşmeye Yönelik Sansür Uygulamaları". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36/101 (2020): 1-28.
- Baykal, Bekir Sıtkı. *Heyet-i Temsiliye Kararları*. Ankara: TTK Basımevi, 1989.
- Benzer, Zafer. "Urfa Direnişinde Siyale Aşireti Mensuplarından Salih El-Abdullah'ın Yerel İdarecilere ve İşgal Kuvvetlerine Yönelik Tutumu". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 29, (2022): 275-292.
- Büyükoğlu, R. Yaşar. *Millî Mücadele Döneminde Güneydoğu Anadolu (30 Ekim 1918-20 Ekim 1921)*. Bursa: 2012, Ekin Kitabevi Yayınları.
- Çatalbaş, Erkan. "Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp ve Güney Cephesi". Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2020.
- Du Véou, Paul. *La passion de la Cilicie, 1919-1922*. Paris, : Librairie orientaliste P. Geuthner, 1937.
- Fırat, Kerim. *Urfa Savaşından Yapraklar*. Gaziantep: CHP Basımevi, 1940.
- Gökbilgin, M. Tayyip. *Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Günay, Nejla. "Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da İngiltere-Fransa Rekabeti ve Bölgenin İşgal Edilmesinin Sebepleri", *Millî Mücadelenin Güney Cepheleri*. Ed., Nejla Günay-Fahri Kılıç, Ankara: Cedit Neşriyat, 2022: 9-23.
- Günay, Nejla. *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*. İstanbul: IQ Yayınları, 2007.
- Hacıkâmilioğlu, M. Cemil. *Şanlıurfa'nın Kurtuluşu*, İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, Tarihsiz.
- Holmes, Mary Caroline. *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*. Çev., Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yayınları, 2005.
- İlyas, Ahmet. "Millî Mücadelede Önemli Bir Şahsiyyet: Ali Saip Ursavaş". *Turkish Studies*. 10/9 (2015): 235-246.
- Karabekir, Kazım. *İstiklâl Harbimiz*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1960.
- Özçelik, İsmail. *Millî Mücadelede Güney Cephesi Urfa*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2003.
- Özçelik İsmail. "Urfa'nın İşgaline Kamuoyunun Tepkileri". *Millî Mücadelenin Güney Cepheleri*. Ed., Nejla Günay-Fahri Kılıç, Ankara: Cedit Neşriyat, 2022: 216-233.
- Sabis, Ali İhsan. *Harp Hatıralarım: İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*. Cilt 5, İstanbul: Nehir Yayınları, 1993.
- Saral, Ahmet Hulki ve Tosun Saral. *Vatan Nasıl Kurtarıldı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970.

Saral, Ahmet Hulki. *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV*. Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınevi, 1966.

Ursavaş, Ali Saib. *Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu*. İstanbul: Kastaş Yayınları, 1998.

Şimşir, Bilâl N. *İngiliz Belgelerinde Atatürk, "1919-1938"*. Cilt 1. Ankara: TTK Basımevi, 1973.

Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. Cilt II. Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1978.

Üçüncü, Uğur. "The New York Times'a Göre Urfa'nın İşgali ve Kurtuluşu". *History Studies*.12/5 (2020): 2761-2770.

EK 1. Fransızlar tarafından şehit edilenlerin yetimleri, 1921. (Milli Savunma Bakanlığı Millî Mücadele Albümü)

EK 2. Kağrı ile cephane taşıyan köylüler, 1921. (Milli Savunma Bakanlığı Millî Mücadele Albümü)

Yazar Hakkında / About Author

**Doç. Dr. Mustafa CAN | Gaziantep Üniversitesi |
mustafacan[at]gantep.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6458-5007**

Gaziantep'te doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Gaziantep'te tamamladı. 2005 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünden lisans mezunu oldu. Yüksek lisansını 2011 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Çağ Tarihi Bilim Dalı'nda bitirdi. Doktora eğitimini 2018 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Çağ Tarihi Bilim Dalı'nda tamamladı. 2020 yılında Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti alanında doçent ünvanı aldı. 2005-2012 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde tarih öğretmeni olarak görev yaptıktan sonra 2012-2021 yılları arasında Gazi Üniversitesi Tarih Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda çalıştı. 2021 yılından itibaren ise Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti kürsüsünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yazarın Osmanlı kültür ve medeniyeti, Osmanlı yerel ve taşra tarihi üzerine çalışmaları bulunmaktadır.

**Assoc. Prof. Dr. Mustafa CAN | Gaziantep Üniversitesi |
mustafacan[at]gantep.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6458-5007**

He was born in Gaziantep. He completed his primary and secondary education in Gaziantep. In 2005, he graduated from Dokuz Eylül University, Buca Faculty of Education, Department of History Education. He completed his master's degree in 2011 at Gaziantep University, Institute of Social Sciences, Department of New Age History. He completed his doctorate in 2018 at Gazi University, Institute of Social Sciences, Department of New Age History. In 2020, he received the title of associate professor in the field of Ottoman Institutions and Civilization. After working as a history teacher within the Ministry of National Education between 2005 and 2012, he worked at Gazi University, Division of History Education between 2012 and 2021. Since 2021, he has been working as a faculty member at Gaziantep University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Division of Ottoman Institutions and Civilization. The author has works on Ottoman culture and civilization and Ottoman local and provincial history.